"Козир-дівка" – соціально-побутова повість, в основу якої лягли безпосередні життєві спостереження письменника. Працюючи совісним суддею, Квітка зустрічався з численними фактами бюрократизму, хабарництва, зневаги до простих людей. З листування письменника видно, що у своїх творах він використовував матеріали, спостереження, пов'язані з діяльністю в суді.

Посвящается Ольге Яковлевне Кашинцовой [1]

Нічим ми так не согрішаєм на світі, як язиком, осуждаючи один одного. Йде чоловік вулицею, вже ми і знаємо, куди він іде і зачим; задумався чоловік, вже ми й знаємо, що в нього є на думці. От зараз і судимо: "Як-таки за таким і таким ділом ходити, як-таки так і так думати! Чи се ж гоже? Як-таки такому чоловікові се і те збиратися робити?" Та так осудимо, так перекоренимо його, що йому і на думку не спадало таке робити, а ми увовсім його обвиноватимо.

Чи се ж наше діло? Чи нам велено над другими доглядати? Гай, гай! Знаймо самі себе, а про другого, хоч певно знатимемо чи бачитимемо, нам нужди мало; бо бува й так, що нам здасться і усі говорять, що такий-то чоловік от те і те зробив, от той чув від такого, а такий-то й сам бачив... еге! а як дійдеться до діла, так се він робив не на зло кому, а усім на добре, або коли і шкоду кому зробив, то зовсім не той, на кого казали, а такий виноват, на кого і не думали, і не гадали.

Оттак було прийшлось одному чоловікові за другого зовсім пропасти, і якби не дівка його вирятовала, то досі б і кісточок його не було. Та й дівка ж козир була! Батько її, Трохим Макуха, дуже її поважав, і що, було, Ївга (так її звали) скаже, то вже й до десяти баб не ходи, а так буде, як Ївга сказала.

Добре було старому Макусі, що увірився дочці, та ще й розумній, так тим і не взяв його син; бо там така була розумна, бойка, моторна: ще ти їй тільки стань надогад закидати, а вона вже і розкомпоновала, що куди йде, що за чим слідує і для чого; а вже що вигадати і як яке діло до кінця звести, то, Макухо, спитай Ївги: вона тебе на розум наведе і совіт добрий дасть. Тим-то й господарство його йшло лучче, чим у кого іншого. Він, ще оженившися, послухав жінки, від мужицтва відстав, а збивався трошки на купецький лад: торгує було, знаєте, дьогтем, сіллю, часом хлібом і усячиною, чим задума. Не цурався і шинкарства, та не для всякого, а тільки для приїжджающих, бо держав постоялний двір, так тут вже, звісно, усячину треба держати, бо звозчики та хурщики требують усього, і вже тільки вмій розпорядковати, то буде копійчина перепадати.

Якби сам Трохим Макуха увесь порядок у своїм господарстві давав, то швидко б у нього і у великій хаті, і у кімнаті, що для проїжджающих облагодив, горобці б цвірінькали, а в коморах, що посеред двора стояли насипані повні вівсом і усяким борошном, так би паутинням засновалось; я ж кажу, усе б у нього попереводилось і не зібрав би нічого, якби орудовав сам, бо був собі… так… бог з ним! не дуже вмів, як, що і коли придбати; як там кажуть: коли з топленої хати йде, то вже і дверей не зачиняє, бо, бач, тепло, а того не розсудить, що вистудити хату недовго і в ній холодно буде. Коли стоїть ув огороді стіжок сінця, а у коморі є вівсеця четвертей з десять, то вже він і дума, що і через десять год його не випродасть, та й сяде собі, ручки поскладавши; так тут Ївга і мотнеться: і сюди пошле, і туди сама збіга, там купила, тут найняла, тут підрядила – і усе у неї справно, і усе у неї є. Добре, кажу, Макусі жити за такою дочкою!

Не знаю, чи звів би кінці, якби господарював укупі з сином своїм Тимохою. От парень був так так! За його порядками,

трохи чи не процвиндрили б швидко і усії худоби. Тимоха козак штепний був: високо підголював чуб, уси закручував, не знав, що то є на світі свита, а усе жупан, то сукняний, то китаєвий; пояси один від другого краще; шапка одна буденна, друга празникова, одна від другої вище; чоботи – одні на ногах, а другі – вже в дьогтю так і мокнуть, щоб тільки задумав, надів і щеголяй; одні з підковами добрими, а другі на гвіздочках. Хто, йдучи по вулиці, пісень виспівує? Хто у шинку верховодить? Хто шинкареві посуду порозбивав? Хто за десятьох вип'є і не п'яний? Ніхто, як Тимоха Макущенко. Від кого дівчата розбігаються, від кого шинкар ховається? Ні від кого більш, як від Тимохи Макущенка. О, та й парень був на усе зле! П'є на усі заставки, б'ється з ким попавши, дівчат піддурює, у три листа як сяде, то у усіх грошики зчистить та усе по шинкам та по вечорницям таска. Ще і злодіяка був добрий. Ївга його, було, стережеться, як того татарина: що не вздрів у неї, то усе утягне; а в батька що тільки захоче, усе випросить, бо батько його дуже любив, і ніжив, і поважав, чого захоче, думаючи, що він є йому один син. "Так нехай, – дума, – дитина нагуляється, поки молода, та згадує, як добре було за батька жити". Ївга, було, часом, і поспорить, і не дасть, і на батька стане гримати: зачим таку волю йому дає, – що той буцімто і роздума дати, а опісля нищечком і дасть йому грошей, скільки хлопець бажа.

Добре було Тимосі за таким батьком і гуляти, і верховодити, і хоч усяк бачив, що Тимоха велике ледащо, і усяк знав, що від нього у селі усе лихо устає, та, еге! ніхто йому ні півслова, ніхто не зопиняв його, ніхто не жалівся на нього і не позивав його ніхто, бо багатого батька син був. Бо й по селам така правда, яке по городам та меж панами: коли хто багатий, то хоч що хоч роби, хоч догори ногами середу дня по вулиці піди, – ніхто його не посміє зопинити, та ще, глядячи на нього, і собі робитимуть; хоч з бідного багатий останню сорочку зніме, ніхто не посміє заступитися, а ще, знайдуться, що й помагатимуть.

Хоч і був на Тимоху гонитель, що знав про усі його бездільничества, та що ж бо? Не було йому волі. Се то був Левко, приймит старого Макухи. Ще покійна жінка його, Горпина, прочувши, що від батька, від матері, що повмирали, зосталося сім сиріточок малюсіньких, і як їх стали люди розбирати, та й вона хлопчика-годовика, сього Левка, узяла у приньми.

Та хоч і сирота, а Левкові добре було: був і обмитий, і обпатраний, щонеділі була і сорочечка біленька, і буханець м'якенький, на зиму були і чобітки і, хоч старенький, та був кожушок. Бо Горпина дуже добра жінка була, душа богобоязлива і не жаловала на бідність подати; було, старці, не то що з свого села, та і з чужих, і з усюди, йдуть до неї, як до матері: кому шажок подасть, кому паляницю, кому хусточку, і вже нікого так не відпустить. А сього сироту, Левка, узявши на свої руки, кріпко жаловала; а ще пуще тим, що Тимоха його не любив і як був старший від Левка го-дів два, та й подужовав його і товкмачив його частісінько. Хлоп'я прибіжить, пожаліється не кому, як Горпині, а та попоб'є Тимоху; Тимоха нажаліється батькові, а старий попоб'є вп'ять-таки Левка; за Левка заступиться стара та гримає на мужика, а як мужик був собі плохенький і несміливий против жінки слова сказати, так він хоч і змовчував, а таки, де попаде Левка, чи є за що, чи ні за що, а таки зараз і дасть йому щипки, а іногді таки і різочкою добре повчить, та й закаже, щоб не жалівся Горпині, та такого бідному хлоп'яті холоду нагнав, що тільки ще Трохим погляне на нього грізно, так він вже і труситься, як від лихоманки. Та не тільки боявся старого, боявся не менш і його хлопця, Тимохи, щоб або сам не побив, або не підбрехав батькові. Бачачи ж, що старі сваряться промеж себе за нього частісінько, так як став підростати, так уже не дуже і докучав жалінням Горпині, а тільки, було, усе Ївзі розказує, що він стражда. А Ївга від нього на годів п'ять була молодша, так і та

йому ніякої поради не зуміла давати, а тільки, було, укупі з ним поплаче.

Горпина була у всім дому хазяйка і усьому господарству голова. На мужика не дуже здавалась, бо знала його плоху натуру. Поки здужала, то привчила добре Левка, а далі, як і Ївга підросла, та побачила, що з неї великий і добрий путь буде, то і її стала порядку вчити по своєму промислу, щоб усе знала, де, що і відкіля узяти і в яку пору що придбати, як з заїжджими людьми обіходитися і як їм усе продавати, щоб і удруге їх не цуралися і до них заїжджали. У них у двох, у Ївги і в Левка, і ключі від комори, у них і хліб, і сіно, і усякий товар, у них і гроші, і увесь рощот, а вона, було, тільки порядкує. Хотіла, було, і сина привчити, та як побачила, що він, бога не боячися, проїжджих обміряє, і обважує, і облічує, а далі нап'ється та заведеться з ними лаятися, а часом і обікраде, та таку, було, славу навів на свій постоялний, що стали, було, люди і цуратись, і покинули б їх, було, і зовсім, так Горпина схаменулася, перестала йому волю давати, а вмираючи, усе господарство приказала дочці і усе їй добре розказала і наказувала їм усім, щоб Левка держали і не зобиджали його. "А коли, – каже, – захоче стати хазяїном сам, то і відпустіть його, а ти, доню, наділи його усім на нове господарство; ти знаєш, у якій він пригоді нам був і скільки через нього ми заробляли, так його і награди. А коли, – ще таки казала, – роздумаєте та не розійдетеся, а поберетеся собі, то ще лучче зробите. Будете обоє господарювати добре і не дасте пропасти батькові, а Тимосі не давайте волі: той переведе худобу, як озьме волю, і тебе продасть, і батька проп'є".

По смерті її Ївга взяла усе господарство у свої руки і не давала братові орудувати, а тільки які лучаться гроші, то усе батькові дає, і як знала його натуру, що з ним не можна ласкою нічого зробити, от то вона, було, і гримне на нього, а він, як привик поусякчас слухати жінки, так тепер став слухати і

дочки, а більш тим, що бачив, що вона все до пуття веде. Тимоха дуже, було, часто гроші береть з батька, а той, не вміючи відговоритися і пестуючи дурня, дає йому, скільки він забажа. Ївга, бачачи сеє, не звеліла батькові більш Тимосі давати, як почому там у місяць, а більш того нізащо не давати. Батько так і робив. Надовго ж Тимосі було тих грошей? Зараз їх у горілці і проковтне або як-небудь прогуля, а там і бідкається, поки до нового місяця. А на Левка гаспидом дише, думаючи, що се все через нього, і бачачи, що він, дарма що приньмит, та ма у всім волю, а він, хоч і син, так не може нічого узяти. От о став ще пуще батькові на нього набріховати, а той ще пуще почав поусякчас на нього нападатися і лаяти, як тільки побачить його; так що бідному парубку і просвітку не було. Вже він би й відійшов від них, так полюбилися собі з Ївгою, так що не можна! І Ївга йому заприсяглася, що "тільки, – каже, – брата оженимо, та відділю його і батька йому зоставлю, тогді собі поберемося і будемо збиватись на своє господарство".

Тільки для сього Левко терпів усю напасть, і хоч як, було, старий Макуха його лає і коренить, то він усе мовчить та знай таки робить своє діло і старається якомога об господарстві. Як же дійшлося до того, що Ївга обіщала за нього йти, то вже став і на свою копійчину збиватися. Позиче у людей скільки там грошей та й положить у товар і заробить, а там вп'ять, а там вп'ять; та вже і у нього було собственних рублів з п'ятдесят.

Так він-то був гонитель на Тимоху Макушенка, і, чуючи про усе, як той п'є, гуляє, гроші процвиндрює, б'ється, позивається і щось велику капость зробив, то Левко узявши та старому Макусі і розказав. Так що ж бо! той не повірив і каже, що буцімто Левко із ненависті бреше на сина. Левко привів людей, що кого той обікрав або ізобидив, то старий усе-таки не повірив і каже, що се він навчив і напрохав людей, і сказав, щоб він не смів на Тимоху говорити, бо він йому ні в чім не повірить і баки йому заб'є. Нічого Левкові робити, мовчав, хоч

часом і дуже погане діло знав за Тимохою. "Що, – думає собі, – я тим поможу? Дядько Трохим не вірить, а я тільки більш його серджу проти себе. Мовчатиму!"

Тільки, було, йому трішки на душі полегшає, як своє лихо розкаже Ївзі; а дальш-дальш, як вже невмоготу йому стало нападки терпіти від старого Макухи, вони й порадились, щоб вже одружитися й відійти від батька на своє господарство. От Ївга і каже: "Вже я й сама, Левку, бачу, що тобі не можна з батьком жити, а усе через брата. Добре, скажу йому, щоб віддавав мене за тебе, як і мати приказувала. Пожалуй, він ще й рад буде, щоб збути нас і щоб тут йому своя воля була з Тимохою поратися. Він і весілля відбуде, і скриню мою віддасть, і материні подушки; та грошей не дасть нам на розживу ні копійки, дарма що то усе ми йому поназбирали. Там такий скупий, що крий боже! Адже у світлицю, де сам живе, нікого не пустить і ключа нікому не дасть, хіба вже дуже-дуже дасть мені; а від скрині своєї, де в нього гроші лежать, нікому-нікому не дасть. Як віддаю йому гроші, так назирцем бачу, що чимала-таки купка є; так з тих не дасть нам, кажу, нітрохи. А без грошей, що ми будемо робити? З чим озьмемося, чим підніземося? Воно звісно, що ми б зараз справилися. Нас люди більш знають, чим його, і усі б до нас повернули, так ні за що зачепитися. У тебе, кажеш, є свої гроші; де вони в тебе?

– Що мої гроші! – казав Левко, а в самого так у душі й тьокнуло, бо він як дав по частці, щоб вівса, чи дьогтю, чи ще дечого покупити, та як дав недоброму чоловікові, так тільки він і бачив і гроші, і чоловіка. Так тим-то й засумовав, як Ївга про них нагадала, і каже: – Що мої гроші! Чи багацько ж їх? Рублів там з п'ятдесят з ростом, Чи можна ж на них піднятися?

– Та на перший час буде і сих. Що ж робити, коли нема більш? Роздобудемо товару, часточку на гроші купимо, а то наборг наберемо, та і почнемо держати свій постоялний.

Помаленьку, бог поможе, розживатимемося. Ось піди лишень до людей, та озьми гроші, та і будемо прийматься за діло.

Не раз та й не два так посилала його Івга до людей за грошима, а він тільки і зна, що відбріхується: то казали через тиждень, там через другий… Що ж йому більш було робити, як не брехати? Бо дуже певно знав, що якби Івга знала, як він їх поспускав, то лаяла б його кріпко, а він думав, що тут перед нею відбрешеться, а там, може, трапиться такий добрий чоловік, що і повірить йому таку суму.

Далі раз удень Івга йому і каже:

– Батька нема дома; пішов аж до вечора. Мені пильно з тобою треба поговорити об нашому ділі. На тобі ключ від батькової світлиці, піди та і жди мене там. Я на часинку збігаю до сусіди і зараз вернуся, а ти сиди там і дожидай мене. Порадимося, як лучче, щоб післязавтрого і звінчатися. Бач, проїжджающих багато і в хаті, і в кімнаті, нігде з тобою й поговорити. Сиди ж там, та, будь ласкав, до батькової скрині і не підходь: там такий, що усе приміча, де що положить; усе боїться, щоб хто без нього не прийшов та не обікрав його.

Левко так і зробив. Упоравшись із своїм ділом, і пішов у світличку.

Івго, Івго! чого-бо ти так довго засиділася у сусіди? Що тобі там так ніколи припало? Поки ти там базікала, а дома що робиться? Ось прийди та подивися!

Старий Макуха та вернувсь від людей швидше, чим його ждали, та ще трошки було і у головці. Тимоха, як уздрів такого батька, і знаючи, що він тут до нього добріший, вийшов назустріч до нього і став дуже пильно прохати грошей;

запросив було п'ять цілкових, – батько його відопхнув; став просити трьох, – батько його вилаяв; просить одного, – батько ворчить, та не хоче дати і полтиника. Тимоха все просить та аж до ніг припада. Батько змилосердився, намірився йому дать четвертака. От пішли до світлиці. Світлиця відомкнута. Батько й каже:

– Бач, Ївга там. Нехай же вийде, то без неї дам; а то буде гримати і не звелить тобі нічого дати.

– Та дарма, тату, – каже парубок, – коли буде ворчати, то я і в неї попрошу. Ходім.

От і відчинили двері, ввійшли… Господи милостивий! Що се таке?

Скриня Макушина одчинена, розбитий замок лежить біля неї на долівці, а над скринею стоїть… Левко! Та й не можна сказати, чи то він, чи то смерть його. Блідий-блідий; очі йому аж під лоб закотилися; у руці держить капшук з грішми, а у другій повнісінька жменя усе цілкових. Та, мабуть, вже не першу жменю потягнув з капшука, бо кругом його долі усе цілкові лежать: мабуть, порозсипав, таскаючи з капшука.

Як побачив Макуха таку біду, як вдарить об поли руками, як крикне:

– А що се ти, сякий-такий сину, робиш?

А Левко ж то труситься, як у лихорадці, та ледве промовив:

– Се, дядюшка, не я…

– Не ти, розбойнику, а тільки катюжії руки твої! Беріть його! Хлопці, сюди!

Тут вже Тимоха і наскочив з людьми, що покликав з великої хати.

– Беріть його! В'яжіть харцизяку! – кричать усі ув один голос. Схопили сердешного Левка. Зараз рабу божому руки поясами зв'язали і ноги спутали, щоб не побіг та не втік. Далі і повели до волосного правленія. Шість чоловік держать його міцно, щоб не викрутився, а чоловіків з десяток або трохи чи й не більш, хто з києм, хто з колякою, хто з рогачем обступили його і препроводжають, мов рештанта.

Що ж бідний Левко? Звісно, що вже йому робити? Ні пари з уст, не пручається, а йде тихою ступою, з зв'язаними ногами, куди його провадять. На шиї розбитий замок на вірьовочці повішений, а на предовгому дрючку, мов запаска у перезві, причеплений капшук, з котрого він гроші крав, щоб усі бачили і дивились, що се злодія ведуть.

Ще не вийшли Гаразд Н за ворота, як збіглося народу видимо-невидимо! А жіночкам тут якраз і припало діло. Вже одна одній розказує, як Левко, Макушин годованець, та прийшов до старого, та до сонного, та мав його зарізати, аж тут де узявся Тимоха Макущенко, оборонив батька і, хоч Левко і його аж двічі шпирнув ножем у груди, а утреть по горлу різонув, одначе-таки Макущенко його поборов, і руки скрутив, і гукнув на людей, а тут набігли та його і схопили.

Оттак собі плетуть і йдуть за громадою, а людей усе більш підбавляється, так що вже і просунутися трудно. А дітвора ж то, дітвора, так ті – без сорому казка – ті, біжачи край його, аж у вічі йому зазирають та знай кричать. "Злодіяка! Харцизяка!

Дай цілкового!... Покрав, покрав у батька гроші!" – і усе прочеє варнякають: звісно, діти.

Що ж Левко? Йде і на світ божий не сміє дивитися! Усе зле, що об нім розказують, чує; чує, як сміються з нього; чує, як докладають йому; йде, йде, та згляне до неба, та, здихнувши тихенько, й скаже: "Господи милостивий! Чи се я?... Що отеє зо мною сталося?" Часом і озирається меж народом, чи не побачить, кого йому треба.

На той ґвалт вибігла Івга від сусіди і, не знаючи своєї біди, питається декого, що то за прояву ведуть? Як же розказали їй жіночки по-своєму, так вона так і нестямилась! Поблідла, затрусилася, зовсім було впала, так кума її піддержала і хотіла швидше вести до якоїсь баби, щоб злизала, думаючи, що се їй з очей сталося. Які вже тут очі, коли її парубок, на кого б вона овсі і не думала, та наробив такого лиха. "Ні, – каже, – кумочко, голубочко, ні, моя рідна тітусю! Вже мені не до знахурки! Ходім до волості, послухаємо, що він се наробив, та коли сьому правда, так я тут перед ним ляжу та й вмру".

От прийшли до волості, і вже начальники позбігалися, як тії мухи до меду, бо вже звісно, що кому припаде біла, кому лучиться лихо, а судящим то відсіля, то відтіля перепадуть хаптурки, попаде дещо і у кишеню: вони на те судящі... Отже голова й сів на покуть, як старшина; побіля його старики, а в кінці стола писар з каламарем і папером, та знай кахика, виводячи чорнилом: "спробовати пера". Писне, та й озира людей; коли хто у простенькій одежі, то він на тих і не дивиться, а усе погляда, як кіт на сало, тільки на жупанних.

От голова і звелів подавати злодіяку, звелів підійти старому Макусі і почав розпитовати, як було діло. Макуха усе й розказав: як увійшов у світлицю і як знайшов Левка над скринею з грішми.

– А чи є свидітелі? – гукнув голова, поглядаючи на громаду.

Двадцятеро обізвалося, що бачили усе теє і як з грішми злапали Левка.

– Ну, і кінець ділу, – сказав голова, устаючи з-за стола. – Писарю, перепиши, – каже, – свидітелів, та повідбирай в них руки, та й пиши мерщій лепорт до суда; а ми ходім до Макухи свидітельствовати.

От і пішов, а за ним і судящі; а десяцьким став приказовати:

– Глядіть же мені, збирайте зараз по селу курей та яєць: бачите, суд наїде сюди на слідствіє, так, може, днів зо два житимуть, щоб усего було удоволь; та щоб і риба була: бач, середа зайде, а справник мняса не їсть: він в нас богобоязливий. Ходім. Веди до себе, Хведоровичу Трохиме!

Тут і перечепив його писар і каже:

– А що ж, пане голова, з учинившого проїзшествіє треба-нада зняти доношеніє, чи… теє-то… допрос.

– А на якого сина ще й допрос? Хіба не бачив на шиї розбитий замок і капшук?

– Та воно так, – сказав писар, почухавшися, – справка чистая, та ще полишне не приобщено к ділу! А ви знаєте, його благородіє зараз соізволить востребовать…

– Я то про те знаю. Ти мене, голубчику, не вчи: я тобі не Явдоким, що змінили. Полишне в мене, рештанта у холодну. А ти посилай мерщій лепорт.

– А на скільки, пане голова, потяг Левко? Ви і не спиталися.

– Пиши більш. Напиши… на двісті рублів… по курсу. Чого нам жаловати Левка? Та хоч би і Макуху; що нам до нього? Не наше пропало. Ходімо ж, панове судящі. Я з Макухою усе на місці преступленія розпоряджу: на скільки, і коли, і як.

Надувшися голова і паличкою підпираючись, повів перед; а судящі, що сидячи за столом, що голова з писарем скаже, то вони знай підлакують, пішли за головою; а за ними Макуха з сином і свидітелями. А громада, тільки довели Левка до правління, рушила на ведмедів дивитись, що цигани навели у село.

Зоставсь писар у правленії сам і зараз підняв голову догори і став командувати: "Агов, десятські! набийте на орештанта заліза та посадіте у холодну, та щоб калавурні були. Сьогодні вже лепорта не одправимо, затим що голова на слідстві! і вечерятиме, а йому треба-нада попереду прочитати, та тогді одсилати. Не як було при старому голові, – щоб вас з новими порядками!" – сказав, почухавши чуб, і сів, щоб писати, що там йому треба.

Аж тут Ївга – беркиць йому в ноги і стала прохати: "Братику Кіндратовичу, соколику, що хоч озьми… от намисто… от і дукати… І ще тобі дякуватиму… позволь мені з Левком на самоті переговорити… розпитати його! Се не він зробив, се щось не так… тільки його розпитаю".

Кахикав писар, кахикав, покручував уси, покручував, далі устав, походив по хаті, узявся у боки і каже: "Євгеніє Трохимовно! Чи ти, серце моє, одуріла, чи обожеволіла? І дівоцтво своє, і худобу хочеш занапастити з таким пробишакою! Він вже рішився: вічная каторга йому

предпишеться. Не вбивайся, не траться, не давай мені намиста і дукатів; оддай мені себе усю із худобою. Я чоловік з дарованієм; посредством твоєї худоби і моєї способності вискочу в засідателі; ти господарюватимеш, а я на слідствіях приобрітатиму, так що собі придбаємо! Га? Буде і нам, буде і діточкам! Покинь сього харцизяку; я його запакую у Сибір, а самі зостанемося у спокойствії і удовольствії всяком. На всю ніч протурю його до города, а завтра пришлю людей, і поберемо знаки..."

– Щоб ти не дождав із твоїм родом поганим писарським! – так гукнула на нього Ївга. – Чи можна, щоб я проміняла мого Левка, кого мені мати покійна веліла шановати, та на тебе, мерзенного, п'явку людську! Зошлете його у Сибір, піду і я за ним. Та не у вас і правда: я дійду і у город, і до судящих; усім розкажу, що Левко не таківський; се, може, на нього так наслано. А ти собі у головах не покладай: поточаться з хати і старости твої...

– Та запроторю ж його у Сибір, – сказав писар, чмихаючи та випхнувши трохи аж не в потилицю Ївгу з правленія, а сам мерщій сів писати, аж зубами скрегоче та пише, та знай пісочком присипає, та хоч у нього чуб і добре спотів, а таки і сконпонував, що як Левка злапали над Макушиною скринею з грішми, "коїх по обиску у кишенях і за пазухою оказалось боліє двухсот рублів по курсу, о похищенії коїх і наміренії похитить єще і боліє, оний Левко учинив сознаніє при таких і таких свидітелях", та й пописав таких, яких тогді і в правленії не було, та, глядіте лишень, чи були і у селі; от і руки за них попідписував та мерщій до Макухи, де голова слідствіє проізводить.

Як же там голова з понятими слідствіє проізводять? Звісно, як і у земських бачили. Зараз посідали за стіл, а Макуха знай представля доказательства: то полинькової, то перчикової; а

то вже старий Макуха добрався і до настоянованої на калган, що Ївга було придбала для проїжджающих полупанків (настоящі усе п'ють солодку і возять з собою, а шинкарської не вживають); вицідили і ту потроху, беседуючи то об жнивах, то об косовиці, а об ділі ще ніхто і нічичирк. А Макушині наньмички аж засіпалися пораючися: та локшину крише, та вареники ліпить, та курку патра; витягли з сажка гусаків з пару, що Ївга було закинула; прийшло і їм лихо! Такий бенкет справляють, що ну! А самої господарки, Ївги, ніхто ні в чім і не пита; вона-бо забралася у нову комору, та не то що плаче, а голосить об своїй лихій годині, що се Левко так наробив, – тільки світ їй зав'язав! А Тимосі тут на руку ковінька! Поштує усіх, а себе попереду усіх, не пронесе нікого і себе не забува, та знай Левка костить, та прикладки йому приклада, і чого за ним і зроду не бувало, те йому так і пришпилює, мов шпилькою.

Ще не поїли гаразд і страви і тільки що почали шпичками штрикати вареники, та обмочуючи у розтоплене маслечко і сметанку, та глитати мерщій, щоб приньматися за тернівку, що повен штоф її уніс старий Макуха, аж уже писар біжить, аж засіпався.

– Чи тутечка-здесечка голова з понятими? Чи вже совершили слідствіє? – питав їх.

А голова у одвіт йому грізно:

– І совершили, і сокрушили. Тебе б то, паскудного писаря, і дожидати? Я тобі скільки разів казав і приказовав, що я вам не Явдоким, прежній голова: в мене – щоб діло кипіло і щоб по усій правді зроблено було! Писав-писав до півночі, а що там приніс? Ще, може, тільки начерно? Та я ось, повечерявши, роздивлюсь і за раз тебе піньмаю в несправності. Сідай вже вечеряй, не мішай добрим людям.

Се ще пан голова тільки казав, а пан писар уже давно випив і простої, випив і калганової, не забув смоктонути і перчикової, попав півкурятини, так її і рішив, а гусакову кобилку з ногою мерщій у кишеню, бо в школі вчився, так не кидавсь дяківської натури, і вже мерщій за вареники; от і догнав і їжею, і напитками тих, що поперед його, мабуть, за час почали, та промеж таким скорохвацьким ділом ще вспів і тричі кахикнути, як писареві звичайно. А про те, що голова на нього гримав, він не дуже і прислухався, бо знав те, що "не бійся тієї собаки, що гавка", та примінився і до голів: який більш хваста, та величається, та порядки задає, той і не тямить нічого і зробить не спорячи по-твоєму. От і тут так було.

Поїли, попили, повечеряли на усі заставки. Пан голова ледве язик вороча, а прочії судящі та понятиї схопили мерщій палички та і хитаються над ними. Пан голова ще зміг-таки подяковати Макусі, викоренити Левка і обіцятися, що пошле лепорт об усім ділі завтра до суду. А пан писар, кахикаючи над останньою молошною кашею, що доїдав, та поглядаючи на кухлик тернівки, знай усами підморгує, думаючи: "Не так воно буде, як ви кажете".

Як же рішив усе і на потуху останню випив, та зараз до голови:

– Куди ж втікаєте? Підпишіте лепорт. Проїзшествіє важноє, треба на усю ніч послати…

– У суд! – казав голова.

– Але, у суд, – казав писар, – а те й забули єсте, що пан справник повелівав, щоб обо всякім важнім ділі, де є полишне, прямо до нього представляти?

Підсунув лепорт до пана голови, дістав з кишені каламар, і тикнув йому у руку перо, і каже:

– Підписуйте ж мерщій… Та де ж ви пишете? Се ви сторчака підписуєте!

Голова схаменувся, випрямив бумагу і став складати, та по слову підписувати своє імення, усе-таки ворчачи на писаря:

– Я не люблю непорядків… я вам не Явдоким… в мене неправдою не озьмете…

Писар підписаний лепорт схопив та мерщій з хати… Пан голова ще таки добрів до своєї хати, бо дуже близенько була; а опрочі судящі зайшли не знать куди, так що ранком насилу їх позбирали. Учинили слідствіє добре!

Нудиться наш Левко у залізах, сидячи у холодній і день, і другий, вже й третій. Калавурні не підпускають Ївги і близько, що йому-то їсточки приносить, і більш усього, щоб його випитати, нащо він ті проклятенні гроші крав, і як би то покрити сеє діло, що чи не можна, як часом бува, викрутитися від такої біди. Так-бо калавурні так і женуть її від холодної. Піде, сердешна, додому, за слізоньками і світу не бачить.

А Тимоха ж то аж танцює, що звів Левка, і вже господарює усім, мов Ївзі вже й діла нема. А з писарем так і водиться. І – от штука хіба! – не Тимоха йому могоричі ставить, а писар йому, та усе йому обіща, що піде Левко у Сибір, покуштовавши плітей: "Бо вже, – каже, – я так ділом заправив: пописав, як Левка над скринею застали, як повнії кишені познаходили у нього крадених грошей, як він при таких і при таких обивателях у допросі признався, що поперед того не раз до скрині навідовався і тяг відтіля гроші; усе добре зробив;

збавлю, – каже, – тебе од урага і супостата, а сестру вже за мене, хоч присилуй, а віддай; мені не треба ні худоби і нічого, тільки її одну; усе тобі зоставлю".

Се ж він казав та й брехав, щоб йому нічого не треба було: йому нужди не було до Ївги, аби б худобу згарбати; а як її було до гаспида, так він збирався Тимоху за качества віддати у солдати, а самому усім орудовати; а з старим Трохимом Макухою теж лагодився упоратися: "Підведу штуку, щоб його, як багатшого на усе село, зробили зборщиком і подушних, і общественних, та у щотах його і заплутаю; от тут і поодбираю в нього усе, налякавши, що на поселеніє піде. Як піддасться, то і оправлю його; коли ж заспорить, то не викрутиться. Туди йому і дорога, Ївгу повчу разів зо два, очіпок з неї зіб'ю, патли їй обірву, то і дасть мені волю. Тогді я з худобою, при моїм дарованії, певно буду засідателем… Хем-хем!"

І ще деньків з чотири нічого не чути було… Аж ось прибіг передовий козак, що біжить за ним пан справник. Почали курей по хатам віднімати, яйця відбирати; відомкнули казенний ящик, потягнули чимало, турнули у город і за ренським, і за хранцюзькою водкою; а як завтра припадала п'ятниця, а пан справник був собі богомільний та богобоязний і вже нізащо душі не сквернитиме скоромним, так приказано купити і кав'яру, і кримського оселедцю, і свіжопросольної осятринки, і свіженької рибки хорошої, і раків, і паляниць.

Аж ось прибіг і пан справник з двома дзвониками і з письмоводителем. "А де квартира?" Повели до Макухи і попереду всіх людей повигонювали, щоб ні духу проїжджающих не було на постоялнім; а вже й так, без Ївги та без Левка, стали люди жахатися того двора і вже овсі не становилися.

Увійшов справник у хату, помолився богу, зараз і гукнув: "А єсть што абєдать?"

– Є, ваше благор… ваше високоблагородіє, – одвіт дав писар, згадавши, що се вже не прежній, капитан, а вже пан майор. – Чи не соізволите попереду слідствіє…

– Пішол вон, дурак! – гримнув на нього його високоблагородіє і соізволив слідствіє, що писар йому підносив, у ніс йому штрикнути. – Што ти меня мариш дєлом? Я і так утамился. Снійми з вора дапрос і пакажи мине, а мне абєдать давай.

Потюпав наш пан писар, ходячи перед справником навспинячки, то у сіни, то за хату, і став допрос писати, мов розпитуючи Левка, а він його і у вічі не бачив більш тижня. А пан справник затим обіда цупко.

Тільки таки що пообідав, уже писар навспинячки і підбіг: "Чи не соізволите допрос підписать, ваше високоблагородіє?"

А його високоблагородіє соізволив аж ногою тупнути та вилаяв таки вп'ять його, що йому міша ляговитися спать після обіду, та й прогнав його, звелівши обиск повальний об рештанті вчинить.

Пан справник, після доброго мирського обіду, ліг спочивати, бо дуже утомився, трощивши курятину та яєшню; а письмоводителя Тимоха Макущенко повів купатися, а там за річкою ув озерах дівчата коноплі мочили та мняли, так, молодецьке діло, треба було їм і туди пробігатися. А тим часом пан писар збив людей чимало, поприводив їх до присяги, і зібрав до волості, і став питати:

– А що, люди добрі, хто знає, за Левком, Макущиним приньмитом, чи є качества? – Та і замовк, тільки поводить пером по паперу.

Старики здвигнули плечима, хто кахика, хто паличкою копирса, а всі мовчать. От один з них вийшов і каже:

– Себто про Левка? Про Макущиного приньмита? чи є в нього качества? Нехай бог боронить! Нема за ним нічого. Я присягу давав, я довжон по правді сказати, що він дитина добра, хлоп'я смирне, роботяще, і якби не він у Макухи господарював з Євгою, то досі б нічого і не зосталось би!…

– Чи так усі кажете? – питав писар, а самого його аж за живіт узяло, як стали похваляти Левка, та ба! нічого робити!

– Усі, усі, ув одно слово кажемо, як присягали! – загула громада.

– Добре ж, добре! Давайте руки та йдіте додому.

От поодбирав від них руки, порозпускав людей і став писати, що "сії люди з-під присяги показували, що Левко і злодіяка, і воряжка, що бродяжнича по селам, к домостроїтельству не способен, в воровстві, п'янстві, драках і прочих качествах упражняється частовременно і що їм довольно звісно, що хотів обікрасти хазяїна свого, і затим вони не желають прийняти його на жительство, а просять або у салдати віддати, або у Сибір на поселеніє послати". Не побоявся гріха пан писар такого обиску за усю громаду підписати, що руки йому давали на добре і що за Левком не знали ніякого качества, а він, бачите, куди нагнув! О, писарська душа!

Та таки ж пописав і свидітельськї показанія: хто виньмав у Левка з кишені гроші, хто їх перелічовав, як Левко їх віднімав, як признававсь, і усе, усе списав, і руки за тих людей попідписував, – а вони сном і духом того не знають; і став тупати коло справникової кватири.

А той, виспавшись любенько, випозіхавшись, потягнувшись разів десяток, устав та і велів себе чаєм поштувати. Чай п'є, підливаючи хранцюзьку, а сам люльку смокче.

Аж ось після сьомої чашки і гукнув: "Писар! пайди сюда!"

От і ввійшов наш писар, тихесенько ступаючи, що і не чути його, і став біля дверей, пильно дивлячися у вічі пану справнику, а думка так і бігає і сюди і туди, що об чім би то його пан справник не спита, щоб йому тут якраз одвіт і дати: чи об недоїмці, чи об дорогах, чи об проходящій команді, чи об наділенії обивателей полем, – в нього все вже підобрано, на все брехня готова, і хоч ти як хоч його розпитуй, а він відбрешеться, і не просунеш пальця між його речі.

– А що слідствіє? – питав пан справник.

– Окончено, ваше благор… чи то пак, ваше високоблагородіє! І допрос, і свидітельські показанія, і метрика, і обиск…

– Покажи. Ето письмоводитель писав?

– Ніту, ваше високоблагородіє! їх благородіє отлучались ради тілесної чистоти у оноє місто, сиріч у річку, ізмити плоть свою, а я даби неудержанно…

Пан справник переворочував, переворочував листи і каже: "Справно… Харашо! Так і наш засідатель, Марко По-бийпіч, не виведе кінців… Харашо! Я дома попідписую. Вели лошадей запрягать… Хто там хниче на крильці?"

А то наша бідна Ївга, що ждала справника, як янгола божого, думаючи, що він-то защитить її Левка, і як він приїхав, так вона все пильновала край холодної, що як поведуть її Левка до справника, так і вона за ним піде і буде слухати, що там він на допросі казатиме: який його нечистий навчив відбивати батькову скриню і гроші брати?

Оттут наш пан писар проковтнув душу і зібрався брехати. Пригладив чуб, кахикнув, пояс підтягує, а очі у землю устромив, щоб, бачите, не видно було, що ув очах його чоловічки верх ногами стали, як у всякого, хто почне брехати, та й каже:

– То, ваше благоро… чи то пак, ваше викособлагородіє, хазяйська дочер. Єсть прослишений рекрутський набор, так ужасається, щоб єдиноутробного у неї брата не возиміли…

– Хіба-разві буваєть поведенія не з так?…

– Ніту, ваше високоблагородіє, за ним качеств ніяких не іміється і суть двудушная сказка, но женськеє діло, глу-пость…

– Скажи їй, щоб нічого не боялася. Вели лошадей подавати. А арештанта одправляй у город сейчас. Покуда я приїду, штоб там бул. Я його тотчас рішу. Пастроже за ним сматрєть, штоб з дароги не вшол.

– Подозвольте, ваше високоблагородіє, мені самому його препроводити і квитанцію получить. Ще ж і діло іміється у суді…

– Харашо, веди сам. Пашол! Пашли мне голову.

Пан писар повернузся на одній нозі, мов та дзига, тільки патли його мотнулися і щез.

Зараз за ним увійшов до справника голова, і двері собі зачинили. Щось довгенько розговорювали собі, і чути було, щось бряжчало: хто каже – поличне, з яким Левка схопили, перелічовали, а хто каже, що то чашки бряжчали, а може, і те, і друге; ми там не були, так і не знаємо; та і не наше діло: ми розказуємо про Левка та про Ївгу, а меж них не мішаємося, щоб часом чого через верх не перебрехати або і не добрехати. Покиньмо їх та ходім поки за писарем; будем дивитись, що той мудрує.

От, вихопившись від справника і йдучи побіля Ївги, що стоїть на містку та гірко рида, от він їй і каже:

– Не плач, голубко; проси пильніш їх високоблагородіє, пана справника; він помилує; може, зоставить Левка дома; аби у салдати не узяв. Проси якомога! – та й побіг до свого діла. Вже в нього і калавурні, і провожаті, так і вмилося: не дали Левкові і здихнути, ухопили, руки зв'язали і повели до города; а пан писар ззаду іде і наглядає, щоб справно було.

Їх високоблагородіє, пан справник, покінчивши своє діло з головою, вийшов сідати на повозку, аж тут на містку йому Ївга беркиць у ноги: "Батечку, голубчику! Не віддавайте мого Левка…" – та і заголосила.

А справникові і байдуже, хто Левко, а хто Марко, і думаючи, що вона об своєму братові просить, щоб не віддавали у салдати, пхнув її ногою та і гримнув на неї: "Чаво ти, дура, боїшся? Не озьмуть, не озьмуть".

– Звеліть же його відпустити, ваше осіятельство! – голосила Ївга, біжачи за ним до повозки, та аж за поли його хвата. А він, смокчучи люльку, ускочив у повозку і каже їй: "Велю, велю. Його і не озьмуть. Пашол ад неї скорєїча!"

Коні помчали, дзвоники задзвеніли, два козаки попереду, а третій збоку, рушили, а їх високоблагородіє, пан справник, протягся у повозці та і став своє думати; а письмоводитель, викупавшися гарненько і побігавши за річкою з дівчатами, теж став своє думати, і покрились швидко.

Чого не докушало їх високоблагородіє, знесеного з миру на четвер, і що куповане на п'ятницю, усе зосталося голові. Куди ж пак його діти?

А Ївга ж то, почувши таку милость від пана справника, з радощів сама себе не тямлючи, мерщій до холодної… "Аж уже, бачу (так собі дума), його відпустили?" Двері відчинені, сторожів нема… Вона у правленіє… який там нечистий буде, коли вже випроводили пана справника? Тепер їх у три дні не збереш! Хіба вп'ять яка проява явиться, що дожидатимуть знов чи пана справника, чи якого засідателя…

От нашій Ївзі на душі так повеселішало, що вона вже і нужди мало. Дума собі, що Левка, по приказу справничому, як випустили, то, може, побіг до річки викупатися, а там, може, до своєї дядини побіжить головоньку змити та білу сорочечку узяти, бо у великій нужді стільки день сидів у холодній… От у такій думці пішла мерщій додому і, дожидаючи Левка, давай

прийматись знов за господарство. Те поїли, те попили, то розібрали, того не догляділи… розор та й годі! Сплакнула трішки, нічого робити, прийнялась: прибира, збира, хова, порається і знай Левка дожида… "Може, зостався у дядини пополудновати? Та і добре: що б я йому тут знайшла? Неначе після татарви, нічого і не знайдеш".

От і вечір. "Може, він там і заночує, щоб спочити добре, а завтра прийде та й прийметься за діло".

От і ранок. Не йде Левко. "Еге, – думає Ївга, – знаю, знаю! Отеє ж він пішов до людей збирати гроші, то пороздавав; мабуть, хоче, щоб після такої праці швидше наше діло скінчати, щоб вийти від батька на наше вже господарство. Коли б же швидше збирав та приходив! панотець обіщався зараз нас обвінчати і небагато, по нашій бідності, узяти".

І обід, і полудень минувся, а Левка нема. Увечері вже Ївга стала тужити. Одно те, що батько щось дуже сердитий; ходив до голови, лаявся з ним за якіїсь-то гроші, що не вертають йому; а голова каже, що то поличне. "Не моя, – каже, – воля". А там Тимоха… хто його зна, де вже він і гроші бере: усе ж з людьми, усе з людьми наводиться до себе; та коли б же люди путні, а то пробишаки, як і сам. Наведе їх повну хату; хоч і завернеться який проїжджающий, він усіх повигонить, п'є, гуляє, музика та співи; пляшки, вікна б'є; на сестру, мов на наньмичку, кричить і не дає їй, сердешній, добре ні за віщо узятись. Верховодить та товчеться, мов Марко по пеклу. Нема їй ні в чім і волі! А тут ще і Левко не йде; ні з ким їй і поради узяти!

Так вона дожидала його день і другий. Нема, не йде, не вертається Левко! Може, від сорому, що усі ж то його тепер злодіякою зватимуть, боїться очей показати? Пішла б вона до людей, що йому винні, та і розпитала б їх, чи не був він у них,

так не знає-бо, хто йому іменно є винний. От уже на третій день здумала піги до його дядини: та вже певно зна, де він поводиться і що думає на світі з собою робити. От і пішла.

Як же і вздріла її Горпина, дядина Левкова, так і заґерґотіла на неї:

– З'їли, з'їли мого Левка! Де ви його заподіли? Хіба затим узяли бідною сироту, щоб овсі занапастити його? Чи взяв там скільки грошей, чи ще тільки намірився, а тут вже швидше його і згубити? Та хоч би там що і узяв, так хіба він вам не заробив того? Приньмит живе, як син у батька, а він був у вас як крипак, і ніч і день усе робив, доглядав, убивався, мов за своїм добром. Добре ж ви йому, мабуть, дяковали, що чоловік у нужді знав, що ніхто йому нічого не дасть, він тихенько і узяв… Ну й дарма! Піньмали на злодійстві, так було дома і дати прочуханку; як схотіли, так би і навчили, а то заперли у холодну на цілий тиждень…

– Та вже його, тіточко, відтіля випустили; сам справник приїжджав та й випустив!

– А щоб випускала лихая година та нещаслива і вашого справника, і старого лисого Макуху зо всім вашим поганим родом і приплодом! – так залящала Горпина. – Випустили! От так ти випускай! Руки йому скручені, сторожів та калавурних з прездоровенними киями, неначе за яким душогубцем, настоящим харцизякою… Пруть сердешного, може, до городу, ні разу йому і спочити не дадуть…

– З якими киями?… до якого го… горо… да? – ледве промовила Ївга, а у самої руки і ноги затрусилися, і сама так і пополотніла.

– З якими киями! – стала її кривити Горпина. – Ти, голубочко, нічого і не знаєш? З такими киями, що якби таким хоч одним раз ушкварити твого дурного батька, так він би і з місця не піднявся; а то бідне хлоп'я аж за десятком таких повели…

– Та куди-бо повели? Кажіть швидше, тітусю!…

– Куди? Туди, де козам роги правлять, куди б запроторити і твого батька, і твого братика Тимоху-пробишаку, і тебе, добру панночку, що тільки уміла хлопця обдурісвати, що буцімто підеш за нього, щоб аби робив на вас; як же побачили, що вже і без нього справитесь, так тогді і треба їсти чоловіка. Йди ж тепер та других обдурюй! – Та й стала Горпина плакати за своїм племінником.

На неї дивлячись, стала і Ївга гірко плакати та припадати до Горпини, щоб хоч на неї не сердилась, і розказала усе, як у неї було з справником і як він обіщався випустити.

Оттут уже Горпина відсердилась трошки і стала їй розказовати, як повели Левка в город, за яким калавуром і за якою сторожею, і що, каже, повели прямісінько ув острог.

Батечки мої! Як то кріпко засумовала Ївга! Нічого Горпині не кажучи, пішла від неї додому. Плакала-плакала, далі що надумала? Стала збиратися, нав'язала у торбу чого їй треба було… Ще ж то грошей треба; своїх нема: що зароблялося на господарстві, віддавала батькові, а в його просити не хотіла, щоб не став випитовати, нащо їй гроші. Пішла до сусід, позастановила і намисто, і дукати, і хрести, і материні плахти, добулася грошей, поув'язовала усе, як треба, торбу на себе почепила, свиту підперезала, узяла паличку у руки, помолилась до церкви богу, гірко сплакнула та й пішла.

Ідеть, ідеть дорогою, вже й далеченько відійшла від свого села, а не пила ж то, не їла з самого ранку нічогісінько. Де вже їй і їсти! Нічого і на думку не йде! Йшла, йшла, аж ось бачить – і пізнала: писареві коні, що частісінько на них по селу біга, назустріч ідуть. Вона й догадалася, що і він тут є; мерщій у бур'яни, та й прилягла; а він і пробіг мимо, не бачачи її і у увесь голос співаючи псалму: "Склонітеся, віки, со чоловіки!"

Вже як зовсім стало писаря не видно, вона стала уставати… так що ж? зовсім нездужа! У горлі пересохло! Не ївши, отощала, ноги потомилися, а лихо і біда на думці усе як тут. Піднялась, посилкувалась, ледве, ледве повзе, та ще, на лихо, нікого нема їй назустріч, щоб хто підвіз. Вже смеркаючи, через превелику силу, мов рачки, доповзла до города; а у городі була у неї приятелька, удова. Вона до неї. Там її і прийняли, і нагодовали, і дали спочити.

Уранці, як вона вже розказала, за яким ділом іменно вона прийшла, порадилися з приятелькою і пішли укупі до острога. За шаг пішов салдат докладати, що такому і та кому рештанту прийшли подати сорочечку та паляничку. Як же подозволили, так ще гривню дали, поки їх упустили ув острог. Тут до них і вийшов Левко… Мати божа! чи се ж він? Сорочка на ньому чорна та пречорна, та уся вже в дірках, босий, бородою заріс, півголови уподовж виголено, зовсім як на каторгу йти. Ївга його і не пізнала б, якби він не обізвався:

– Ївго, ще ти мене не забула?… і тут знайшла?

Гвга стоїть як дерев'яна, труситься, та ув очах жовтіє. Ледве промовила:

– Що се ти наробив?

– Знаю, що я наробив… Не боюсь бога милосердного, не боюсь і суда. Чому з мене допросу не знімають? Якби мене у суді спитали, тогді б я усе сказав.

– Розкажи мені… нехай я буду знати… зачим се ти так зробив?

– Тобі усю правду розкажу, та треба ж і допрос з мене зняти. Ось слухай та і судящим так скажи. Як я зостався у світлиці…

– А чаво рештант з бабами роіговорює́т? – закричав, побачивши, сержант чи якийся-то командєр. – Вон їх женіте. Подали милостиню, ну і вон!

Зараз Левка стали заганяти; насилу вспіла йому Івга подати сорочечку, убрання, хлібець і паляницю. Салдат їх зараз за плече та і вивів з острога.

Що тепер на світі Івзі робити? Левка у суді ще не допрошують. Він щось має розказати та і не боїться нічого. "Вже ж що буде, то буде; піду у самісінький суд, попрошу, нехай швидше його допрошують, та і пускають, коли він не з так винний".

Не знаю, як би яка друга на її місці, чи вона б осмілилася іти аж у самий суд? Та як би друга і допиталася до нього, а їй і нужди мало. Вже б то вона не допиталася, вона б зрябіла, щоб не тільки у суд прийти, та і допитатися чого їй треба, – ну-ну! Проворна, моторна, смілива, на річах бойка, без пащекування, а так, тихесенько, звичайненько; та вже її ніхто не обдурить, ні заляка, ні зопинить, ні з думки не зіб'є: коли що надумала, так вона вже не подасться, доведе до кінця; та і розумненька собі була: від матері набралася. Так така не дійде, куди їй треба і

куди надумала? Зараз озирнулася сюди-туди, перехрестилася, пішла.

У п'ятого, у десятого насилу допиталася, де той суд, що справник розсуждає. Ввійшла. Писарів чимало; а народу ж то, народу, – так і не пролізеш. Тут і рештантів привели, тут салдати об кватирах, тут і чоловік об гречці, що чужа скотина побила, тут стара мати, що діти не хочуть годувати, тут об злодіях, тут о пожежі, тут о постижно вмершому, та і обо усякій, обо усякій нужді клопочуться; а судящі усім тільки порядок дають.

Огляділася трошки наша Ївга, прислухалася, роздивилась і стала меж народом пропихатися. От і долізла до якогось писарчука у тяжиновому халатику, поклонилася і питається:

– Коли б ви, паниченьку, зділали милость та швидше допросили мого Левка!

– Якого там Левка? Піди собі к нечистій матері з ним!... Тут ніколи, а вона носиться з своїм сяким та таким Левком!

Ївга не зрябіла і зараз на хитрощі. "Се, – дума собі, – невелика птиця, що у халатику. Заведуся з ним, то старший і підбіжить". От вона на нього:

– Чого ж ви зараз лаєтесь? Я ще тільки вас просю, а ви, не знавши чоловіка, зараз і посилаєте його сюди та туди! Самі б пішли...

– Що? Ти ще смієш на мене кричати? Сторож! Випхай її!

– І ні, не випихайте! – ще голосніш стала казати Ївга. – Я за ділом прийшла: так ви, коли письменні, так ви мене розпитайте, а не виганяйте…

– Та що ти тут пащекуєш? – вже і він крикнув на Ївгу. – Я тебе тут за патли… – та і прикусив язик, бо ввійшов так трошки б то і на пана похожий. Пика йому червона, бородою заріс, лисий, у окулярах, у каптані з ґудзиками, у руках держить бамагу, а перо за ухом, і дуже видно було, що кріпко кабаку вживав. Як увійшов і став питати:

– Хто сміє тут так кричати?

Писарчук зараз би то з доносом, що от так і так, дівка якась-то стала тут заводитися. А Ївга бачить, що добилася до свого, викликала старшого, осмілилася і каже:

– І ні, паниченьку, не брешіте! – І розказала, як було діло, як вона стала про Левка питати і як вони завелися.

От секретар (а се він то і був) покинув їх розбирати, та мерщій ухопивсь і каже:

– По якого се Левка? Се чень про того, що двісті рублів украв у хазяїна?

– І ні, сударю, ще його допросіте. Він у допросі усе вам розкаже, що і зачим він так робив. Ось пошліте за ним та при мені допросіте, то ще, може, він не зовсім і винний.

– Оттак пак, – сказав секретар, – по десять разів будемо через тебе водитися та допрошувати. Адже він повинився? Тепер він не у нашому вже суді.

– А де ж він, добродієчку? – та сеє кажучи, у неї у животі так і похолонуло, що вже буцім Левко признався; і коли б то йому було і признаватися?

– Там, де треба. Вже ми діло об нім відіслали дальш, – сказав секретар, і відвернувся від неї, і сам пішов дальш.

Що тут Ївзі робити? Зовсім біда! Левко каже, що його не допрошували, а у суді сказали, що він у усім повинився, і вже він не у сім суді. У якім же?

Пішла Ївга з суда, нудячи світом. "Піду, – думає собі, – до Левка, там з ним посумуємо і порадимося, що мені тепер робити?"

За обідом у приятельки, чи поїла чого, чи ні, мерщій наложила усього, понесла до Левка ув острог.

– Не ходи, – обізвався до неї салдат з оружжом, ходячи круг острога.

– Та я, господа служба, до Левка прийшла. Мене і уранці пускали.

– Уранці пускали, а тепер не велено.

– Та хто ж не велів?

– З суда принесена записка, щоб нікого до нього не пускать.

– Скажіте, будьте ласкаві, господа служба, чи водили Левка сьогодні у допрос?

– Ні. Сказано, що він такого наробив, що йому і без допросу біда. Як привели його сюди, так і запаковали.

– О, господи милостивий! – заплакавши, сказала Ївга. – Що він там таке наробив? Зовсім намірилися з'їсти чоловіка!... Та вже ж!... – За слізоньками не бачила, куди і йти.

Хоч і дуже Ївга сумовала, хоч і кріпко журилася, а таки допиталася, у якім суді судиться Левко, і хто там судящі, і де вони живуть. Один чоловічок нараяв їй іти до кожного додому. "Та там, – каже, – і проси жодного; а то як підеш у суд, то або тебе не допустять, або не вислухають гаразд, бо не одно твоє діло".

Пішла наша Ївга ранком до одного.

Горниці хороші. Увійшла, – сидять паничі молоденькі круг стола, люльки смокчуть і у карти грають, по-панськи, бач. Хто дурень, той грошики і платить.

Ївга, нічого не знаючи, поклонилась усім і стала їх жалібно прохати: "Пани мої милі, пани мої любезні! Кого мені з вас прохати об моєму Левкові?"

Як же зирнули на неї ті паничі, як зарегочуться, як стали її на сміх піднімати та усякії прикладки прикладати, так бідна Ївга не знала, куди їй і дивитися. Далі таки справилася трохи та і каже: "І не гріх же вам, панове, знущатися з бідної дівки, що вже, видно, пильно їй припало, що сама пішла до вас прохати об своєму ділі, а ви з неї смієтесь! Нехай же вам сей та той! Коли у вас уся сила, то дарма; не по-вашому буде, я дійду усюди. А тільки вам скажу, що вам стид і сором: ви пани, ви письменні, ви читаєте у книжках, як бідному треба помагати, а ви, замість того, не розпитавши, чого я і зачим, та стали з мене

сміятися! Хіба ж на те бог вас привів судити таких же людей, як і самі ви, і товариство вас настановило, мов добрих, а ви, усе теє позабувавши, граєте в дурні, а що бідний пропада, так вам те і дарма? Грайте ж собі, грайте! Нехай бідні по строгам страждуть, вам ніколи..."

Та таки і багато дечого відрізала їм Ївга, відходячи, нехай здорові слухають. А то ж бо і неправда, скажете? Коли ти суддя, так покинь і карти, і жарти, і усякії скоки. Дав бог день, – йди до свого діла та і розглядай пильно, щоб усе по правді зробити; а опісля вже і гуляй! Адже салдат усе покине та йде на муштру, і поти його не пустять, поки не докінча усеї муштри; так і тут... Ну, та не наше діло панів зчити: зачепи їх тільки, то і сам не рад будеш.

Будемо про Ївгу розказувати.

От на другий день пішла вона до другого судящого. Бачить – панок плохенький, невеличкий, сухенький, сіденький, ходить собі по горниці та щось дума. Ївга, бачачи, що він дивиться, як і добрий, поклонилася йому низенько і каже:

– Дозвольте, добродієчку, попрохати вас об своїй нужді!

– А об якій нужді? – спитався пан та і став її слухати, понуривши голову.

От Ївга і каже:

– У мого батька та був приньмит Левко, його батько і брат таки мій тяжко не любили і підвели його, що він, на лихо собі, потяг з батькової скрині грошей; так його узяли сюди, держать у острозі, а допросу не знімають. Так, будьте ласкаві, звеліть з нього зняти допрос, та тогді і робіть, що знаєте.

– А батько ж твій де? – спитав поважно пан.

– Та батько дома, у селі.

– Як же ми з його допрос знімемо, коли він дома?

– Та ні! Не з батька, а з Левка.

– Адже Левко батько твій?

– Та ні, Левко приньмит, а батько – таки батько.

– Адже Левкові гроші вкрадено; так зачим з його допрос знімати?

– Та ні! Левко батькові гроші чи вкрав, чи що, так сидить у оотрозі; я його бачила, і він мені казав, що його не допрошували.

– Ну, а тепер вже випустили тебе з острога, чи як?

– Та ні! Не я сиділа ув острозі, а Левко сидить; так допросіте його, нащо він батькові гроші брав.

– Як же се? батька обікрав та батько і ув острозі?

– Та ні, батько не ув острозі, а Левко там.

– Та то-то ж, то-то ж, я знаю. Син замість батька пішов ув острог, по своїй охоті, чи що?

– Та ні! Отеє не розберете! Не син, а приньмит.

– Та що ж ти мені десять разів розказуєш і усе не так. Батько з приньмитом тебе обікрав, чи що?

– Та ні! Ось подозвольте, я усе вам спершу розкажу. І почала вп'ять з кінця, і усе йому так гладко розказала, як на листу списала.

А пан судящий тільки усе головою киває та приговорює; "Так, та знаю, знаю". Далі і вдрав, спитавши:

– Ну, тепер так, тепер, як розказала, так я і знаю. Так, бач, чого ти просиш: щоб твого брата випустили, а на місце його Левка посадити. Так сього, голубочко, не можна. Хто заробив, той нехай і відвічає; я на неправду не піду.

– Та ні! – аж прикрикнула сердешна Ївга, употівши товкуючи. – Левка допросіте! Адже Левко винний.

– Вп'ять кажеш – Левко винний. Та тебе з десятьма головами не розбереш. Іди собі додому: оттаку мені голову натуркала! Розказує і усе не так. Йди, йди собі; ми і самі розберемо, що треба робити.

– От хіба лиха година з такими судящими! – скрізь сліз говорила Ївга, вертаючись до приятельки. – Але ніяк не розбере, що йому товкуєш. Лихо, та й годі!

– Піди ще до самого судді, – казала приятелька Ївзі, – у ньому, кажуть, уся сила; він щонайстарший над усіма. Та знаєш що, Ївго? Понеси йому що-небудь. Усе-таки звичайніше.

– Та чого ж я йому понесу, коли в мене нічого нема!

– Бубличків парочку в'язочок. Він в нас не спесивий: я колись п'ять пасом валу віднесла, – він, спасибі йому, не поцарамонився, узяв і діло зробив.

Треба Ївзі купити дві в'язки бубликів і піти з ними до судді. Увійшла, а він – високий та товстий, трошки пикатенький, ніс догори задрався, а очі, мов баньки, так і повитріщалися, – і вже зібрався зовсім у суд іти.

От Ївга помолилась богу, поклонилась суддеві і положила бублички на стіл, а сама стала об своїм ділі розказовати та прохати. А суддя як уздрів бублики, так мерщій за них та й став у пельку пхати. Рот великий, щоки товсті, так так бублик і втире у рот; не дуже і жує, так цілком і ковта, аж давиться, аж сльози йому течуть: бачите, поспіша у суд до діла.

Як же Ївга розказала йому усе, а він затим поглитав усі бублики, от Ївга його й пита:

– Що ж ви мені, ваше благородіє, скажете?

– А ось що я тобі скажу, – казав, плямкаючи суддя, – а ось що ти мені скажи… де се ти таких мудрих бубличків купила?

– Та кушайте на здоров'я, ваше благородіє! Де купила? Звісно, на місті. Що ж ви скажете об моєму ділі?

– От бублики, так так! – облизуючись та обсмоктуючись, казав суддя. – Об твоєму ділі?… та що я люблю, що маку багато… об ділі? та й олійки багатенько… смачні, смачні… об твоєму ділі?… та піджарювані… Приходь завтра, я там усе зроблю, та завтра тобі і скажу.

Та з сим словом, потрощивши бублики, потяг з хати, усе прихваляючи: "От бублики! будь я бестія, коли такі і дома їв!"

Агу, нашій Ївзі полегшало на душі, що суддя уподобав її бублики і сьогодні усе діло зробить, а завтра і випустить Левка. Та хоч би і попарили, аби б тут, щоб тільки у село не водили, щоб стида меж своїми не було; а тут його ніхто не зна, то і дарма.

Веселенько пообідала, дякуючи приятельку; пошила їй дещо, напряла трохи і побігла до острогу. Так що ж бо! "Не велено пускать!" – закричав салдат, і як розпиталася Ївга, так його не водили-таки у допрос.

От лихо, та й годі! Б'ється сердешна, як щука об лід, і нічого не зробить! Пішла уранці до судді – кажуть, поїхав на свій хутір, празники підійшли, суда не буде.

І сумуючи, і плачучи, діждала Ївга і буднів. Приїхав і суддя з хутора; пішла до нього Ївга і понесла вже чотири в'язки бубликів, на самій олії печених і густо маком обсипаних.

Суддя тільки вздрів її, зараз за бублики, давай трощити, а їй каже: "Виноват, зовсім забув про твоє діло! Та вже ж потери, рішимо".

– Не забудьте ж, ваше благородіє, хоч сьогодні!

– Забуду, їй-богу, забуду! У мене такого діла, такого діла, що ніколи висякатися. Отеє мерщій поспішаю у суд. – І став збиратись, а яких бубликів не поглитав, таки став у кишеню ховати.

От Ївга, бачачи, і каже:

– Отже, берете у суд бублички, то як станете її кушати, то і згадаєте, хто їх приніс, та і про мене згадаєте.

– Пожалуй! – каже суддя. – Кушати гуляючи буду, та згадати не згадаю. Бо мені, бач, діла багато: усе треба підписовати; так я вже ні об чім і не тямлю, тільки усе підписую. А лучче усього от що: йди, душко, і ти до суду та там дожидай і маяч, а я побачу тебе та й згадаю. – Сеє кажучи, і пішов.

Пішла за ним Ївга, нічого робити! Ходить, ходить коло суда, у сінці ввійде, не видко її судді, не згадує він про неї, не посилають за Левком. "Вже досі пан суддя усі бублики покушав, то як не згадав мене, то тепер і овсі забуде". Так думала Ївга, сидячи на рундуку.

Аж ось рушили судящі з судів. Попереду іде суддя; уздрів Ївгу, зараз і згадав.

– І ні, – каже, – братця, потривайте, потривайте. Є пильне діло. Дівчино, а підійди сюди та розкажи, яке твоє діло.

От Ївга і стала з самого першу усе розказовати, а тут секретар, зовсім п'яна пика, підскочив та, нюхаючи кабаку, й сказав:

– Та оноє діло ми вже рішили.

– Коли? – спитав суддя.

– Та єще у мимошедший п'яток, і ви соїзволили підписати оного вора, мошенника, плітьми та на поселеніє.

– Бач? – сказав суддя Ївзі. – Я вже підписав, так вже не можна. Коли б сьогодні, а то ще у п'ятницю; скоро тиждень...

– Се то, папочку, у той день, як я вам смачних бубликів принесла! – сказала Ївга, попрікаючи, а у самої слізоньки кап, кап, кап!... Сердешна! що пак вона почула!

А суддя і нічогісінько, іще підтакує:

– Так, так, душко, так: у самий той день, у п'ятницю.

– Добре зробили! бог вам віддасть! Чому ж ви його не допрошували?

– А що, секретарю, зачим ми його не допрошували? – питавсь суддя.

– Оттак пак! Не допрошували! Адже ви на допросі підписалися!

– Та я то підписати підписав, та не тямлю, щоб його допрошували. І не тямлю, чи я і бачив його?

– Та ви і ніколи нічого не тямите! – оттак відрізав секретар суддеві та насунув шапку і пішов поперед судді. А суддя тож потяг додому, не дивлячися на Ївгу.

– Що ж мені на світі тепер робити! – заголосила Ївга. – Так отеє його випарють та і пошлють?

– Та ще не тужи, – сказав один панич, виходячи з суда. – Ще діло пішло у губернію, там буде з руський місяць, та пришлють сюди, та тогді вже пошлють... – і пішов собі.

Через превелику силу добрела Ївга до приятельки. Плакала, плакала, цілісінький день не пила, не їла, та і добре вичитовала судящим. Та що ж? станеться ж їм те? Таки нічогісінько!... Так, тут. А нехай лишень ніс поткнуть оттуди! Згадаються їм і бублички, і сахарець, і родзиночки, і усе, усе. Не минеться і те, що, не знаючи діла, тільки підписовали за секретарем; ніщо не минеться!

Уранці Ївга розсудила, що журбою нічого не зробиш, треба що-небудь робити. "Діло послали у губернію, піду і я до губернії. А вже ж, що бог дасть!"

Недовго їй збиратися: поскладала у торбинку, що було, почепила на спину, паличку у руки, пішла. Де дуже втомиться, під'їде, коли лучиться добрий чоловік, що підвезе; а де вже овсім підіб'ється, то і пересидить день. Та сяк та так добралась-таки наша Ївга і до губернії.

– Що се таке?... крий матір божа! – аж скрикнула Ївга, згори побачивши вже не свій, а губернський город; сплеснула руками і не зна, куди і розглядати... Так дух і заньмається, і в животі похолонуло. – Дивлюсь, – каже собі, – дивлюсь і кінця не видно! А церков же то, церков!... А хором же то, хором!... Ну, тут коли не пропаду, то добра буду... Та вже ж... – Та і задумалась собі, сидячи на возі, що чоловік її підвозив, бо зовсім, підходячи до города, підбилась. Коли ж задумалась, то і не страшно за неї, як вона сама собі, одним одна душею, буде повертаться у такому великому городі і меж панами. Бо у городі не як у селі, що тільки і є мужики; ні, там усе пан наголо. Не бійтеся, вона придума, як і до них доступити і об своєму Левкові старатись.

На своє щастя, попала куди і пристати. Жінка, одна собі з дівчам, прийняла її за поміч у роботі і за маленьку плату, поки їй тут треба жити. То віддихаючи, то полуднуючи, вона

розказала хазяйці, відкіля вона і об якій нужді прийшла у сей город.

Хазяйка підперлась рукою і дуже покрутила головою. "Не знаю, – каже, – як ти тут вивернешся!" І почала Ївзі розказовати, як у судящих панів поводиться; бо вона змаленьку по господам служила, та, як добула дівчинку, так була мамкою у секретаря, так вже добре знала, як і з чим до них приходять і у які двері виходять.

– Ти, – казала їй, – путе усього не бійся панів великих, Чим більший пан, тим він буде простіший і ласкавіший. Не так, як у мужиків: коли став отаманом, так він вже на тебе і не дивиться; а головою, – так батечки! І не смій до нього і близько підступити. А пани не так; говори йому усе сміливо, не боячись, та говори правду, вже не збреши нічого: зараз підстереже і проженеть.

– Що ж, тьотушка, як великому панові доведеться, що йому на поклон понести?

– Борони боже!... Є, правда, старосвітські пани, що булочку, аби невеличку, приньме, хліб святий поцілує, а тебе звелить попоштувати і діло вислуха. Та вже ся старовина виводиться. Інший такий є, що тільки побачить, що у платку несеш чи бублички, чи яблучка, то і діла не стане слухати і зараз звелить прогнати. От вже менші панки та полупанки, так там уже тільки держися! І даєш, і не надаси; сторжишся, віддаси, – ще мало, ще витяга. Нехай тебе бог боронить від них! Пролізай до старших!

Оттак увесь вечір хазяйка усе розказовала, як поводиться у панів, а Ївга усе, як там кажуть, на ус мотала, думаючи, як їй узятися за діло.

Се ж було у суботоньку ввечері, а у неділеньку святу Івга, уставши, убралася гарненько, пішла города розглядати. Розказовала опісля, що, каже: "Як у лісі ходжу; аж сумно було! Народу на базарі – не протовпишся, а нема ж тобі нікогісінько знакомого! Ніхто тобі не кланяється, ніхто ні об чім не пита. Сльози мене, – каже, – проняли! Блукаю, як та сирота! Задзвонили до церков – та і дзвони ж! Аж і досі у вухах гуде! – я й пішла до самої великої та де хорошої церкви. Що ж? Мене салдати і не пустили. Уже я і гривню давала, – не пустили та і не пустили. Я таки не пішла від церкви, усе дожидалася, щоб ближче на великих панів подивитись, бо, на біду собі, не бачила зроду нікого старшого, як пана справника, чи двічі, чи тричі на своєму віку; а у своєму городі хоч і бачила судящих, так після того, що вони зробили зо мною, ч й не знаю, чи й пани вони?... Аж ось у обідню пору рушили з церкви. Батечки! що народу, а що й панів! А тут один йде, так і поперед його, і округ його, і за ним усе пани, усе пани! А сам же то: комір увесь, і на рукавах, і на спині вишито, а на шиї хрестів, хрестів! На грудях звізда, через плече лента широка та червона, на плечах золоті китиці як жар горять, а від самого так і сяє, просто і не дивися! Перед ним пани біжать та народ розпихують і позаду усіх товкають, так що і пилині не дадуть на ньому сісти. Як сів у свою коляску, так і коні аж підплигують, та приськають, та летять, як муха... а він тільки знай головою мота, щоб усім би то поклонитись. Сподобилась і я йому поклонитись, та далеченько стояла, так збоку, може, він мене і не бачив. Спитала край себе молодиці: хто се пан такий? Так сказала: сам губернатор. Десь і нема, думаю, щасливішого над губернатора! Хороші пани і позаду його йшли, та усе не так. Були і старенькі, і молоді, і з кавалеріями... Вже надивилася!"

– Що то, – казала опісля хазяйці, – як мені доведеться губернатора об чім прохати, то я не знатиму, як перед ним і стояти. Впаду та не смітиму і устати!

– Потурай, – казала хазяйка. – То він перед народом такий, щоб його шановали та почитовали, а прийди до нього, так простішого його і нема. Десять разів розпитає, та усе з ласкою та привітливо, і коли можна що зробити, зараз сам кидається усюди, щоб швидше кінчали діло; коли ж не можна, то разкаже товком, зачим і чому не можна; розговорить, щоб не журився; совіт дасть, що робити; а коли хто бідний, то і подасть на бідність його. Ти його не бійся, він як отець! Не даром сказано; губернатор – усім защита, усі за нього бога молять.

Поки ще до вечора, Ївга походила по городу, випитала у доброго чоловічка, у яких хоромах суди, почула від нього, що їй треба ськати того суда, що зоветься "угомонна палата"; обходила круг тих хором; де бачила, що йдуть або їдуть пани, усе на них приглядувалася, щоб не боятися з ними говорити. У кріпких думах лягла звечора спати… та не дуже ж то і заснула від думок та гадок, що з нею завтра буде!

От прийшло і завтра. Уставши раненько, помолилась богу від самого щирого серця, аж сплакнула, та й пішла. Хороми зараз знайшла, увійшла у них. Господи! що тут робити! Усе двері, усе двері, усе двері! Туди поверни – там двері, східці та вп'ять двері; сюди піди – східці та двері, східці та двері; більш нічого і нема! А народ і сюди і туди усе швендя, паничі перебігають, пани під'їжджають та йдуть, здоровкаються, де промеж собою розговорюють. А наша сердешна Ївга стоїть, як у лісі, не зна, куди їй іти, і як палату взивати, забула. Хоч кого і спитається: "Де палата?" – "Яка?" – питають її, а вона і не зна. Далі через силу згадала, що зоветься "угомонна", пішла, куди її направили; разів з п'ять помилялась; далі увійшла, аж салдат сидить.

– Ково табє надобно? – спитав її.

– Чи се, дядюшка, палата угомонна?

– Єта.

От вона і увійшла у горницю, а горниця довга, та усе столи, усе столи, а за столами паничі сидять та все пишуть.

От Ївга, увішедши, помолилась, паничам низенько поклонилась і сказала:

– Боже вам помагай! з понеділком будьте здорові! Паничі ззирнулись, всміхнулись і мовчать. Аж ось один трошки згодом устав, підійшов до неї і спитав, так тихенько та люб'язно:

– Чаво табє, дєвушка, тут треба-нада?

– Чи в вас, ваше благородіє, діло об Левкові? – Об какому Левкові?

– Та об нашому, батьковому приньмиту.

– Та ти мине скажи, з какого уїзда?

– Та хто його зна! я вам не скажу сього.

– Што он здєлал такоє?

– Бачите, кажуть, що він у мого батька гроші вкрав. От той пан і став читати по бумазі і зараз його і начитав; розпитує Ївгу, – так і є, він, він!

– Так што ж табє надобно?

– А от що, бат… ваше благородіє: що його наші судящі судили та допросу не знімали. Кого б тут прохати, щоб з його допрос зняли? Він щось хоче розказати…

– Еге, дєвушка, опізнилась! Діло об нім рішили, і вже воно не тут, вже в губернатора…

– Ох, моя годинонька бідна! Так отеє його пошлють у Сибір?

Панич тільки здвигнув плечима.

– Зділайте милость, ваше благородіє, навчіте мене, бідну, що мені на світі робити? Я вам дуже, дуже буду дякувати!… Його у допрос не приводили!

– Нічого не можу здєлать, і вже йому ніхто не поможе. Как заробив, так і відвічатиметь. А ти йди собі, відкіль прийшла; тут тобі не можна бути. – Сказав та й пішов до свого діла і, бачачи, що Івга вже аж голосити стала, махнув рукою салдату, а салдат її за плече та й вивів легенько аж у сіни.

Тепер нашій Івзі прийшло хоч скрізь землю йти!

За гіркими слізьми світу не вздріла, не бачила, куди їй і вийти! Хто повстрічається, дивиться пильно на неї, а ніхто ж то і порадоньки їй не дасть! То спотикаючись з журби, то помиляючись, сяк-так вийшла на рундук та тут і впала.

"Що я тепер, бідна, робитиму? – думає Івга, лежачи, а сама слізьми аж підплила. – Тепер його діло зовсім докінчали… Пропав сердешний Левко!… Послали до губернатора, а той досі послав, щоб його виправили… ох, лишечко! так ще й плітьми!… та ще і пошлють у Сибір!… І зо мною не попровдається!… Коли б хоч ми повінчалися, то і я за ним

пішла б; а то тепер осталася, як билина! Через Тимоху і батько мене гонитиметь… з'їдять зовсім! Пропаде і він без мене… не дійде! Я знаю, як він мене любив… занудиться!… коли б хоч підождали, поки я прийду!… Ох, лишечко! коли ж я туди настигну?… не застану вже його! І світ мені не милий!… Приходиться самій на себе руки підняти!…"

– Што ти тут, дєвушка, лежиш? чого ти плачеш? – чує вона, що хтось пита її. Підняла голову, зирнула, – се пан перед нею стоїть, і на виду видно, що добра душа.

– Плачу я, батечку, об своїй нужді. Лихо моє тяжке!… От він і прийнявся її розважати та розговорювати; а вона, то плачучи, то віддихаючи, і розказала про свою біду. Довго він її пильно слухав, і як усе поняв, то і сказав:

– Жалко минє тебе, дєвушка; та іще можно що-небудь поправить. Стань здесечка; от губернатор буде сюди йти, ти його останови і розкажи усьо діло. Может, он за тебя заступиться.

– Батечку, ваше благородіє!… Не знаю, як вас і величати! Чи достойна ж я перед таким лицем стати і чи осмілюся йому яке слово сказати? Я і дивитись на нього не смію.

– Не бойся ничаво. Он з виду грозний, а когда кого бачить у нужді, так сам розпросить або всім і поможеть у чім можна; только не зрябій.

Так і довго її навчав, щоб осмілилася стати перед губернатором і пожалітися об своїй нужді, і так її розговорив та розважив, що вона піднялася на ноги, пішла за ним і стала у тім кутку, де він їй показав, що вже певно мимо того місця піде губернатор.

Аж ось незабаром стукотня, біготня... йде губернатор, губернатор! Ївга наша і не стямилася! що і придумала було говорити, так усе і позабувала, тільки ще вздріла його, і труситься, і боїться, і скрізь землю провалилась би!

Тільки таки що став доходити губернатор, вона так і гепнула йому у ноги, та як заголосить і слова не вимове, тільки усе хлипа у ввесь голос.

Що ж? Губернатор сам своїми руками підняв її та з ласкою, та пестуючи став її випитовати, об якій нужді вона його просить.

А вона йому і не вимовить нічого, тільки знай усе просить:

"Помилуйте, помилуйте!"

Довго він її слухав і усе уговорював, щоб вона розказала своє діло, і як бачить, що вона і себе не тямить, узяв її за руку і сказав: "Послушай же, любезная; ти тепер іспужалася і не можеш говорить, а мине нєкогда, у меня не одно дело. Йди ка мне у дом, там отдохни, покуда я приєду, і розкажеш усьо. Не бойся, не бойся меня; я тебе усьо добро сдєлаю. Жандар, проведи єйо тихонько до меня та не обідь єйо дорогою і вели єйо пакармить: может, она кушать хочет". От отець і начальник!

Ївзі неначе світ піднявся! Віддихнувши трошки після сліз, пішла за жандармом до губернаторського дому; там він посадив її у горниці, щоб дожидала самого. Принесли їй і хліба, і паляниці, і якої-то страви не понаносили! Так нічого їй і у рот не йде! Чи піде ж пак їжа на думку при такій біді, як у Ївги, і чого їй ще ждати?

Геть-геть, часів через скільки, прибіг і губернатор; і тільки що ускочив у двері, зараз і крикнув: "А де дєвушка?" Побачивши Ївгу, увів її у горницю. А у горниці тій хороше та прехороше, гарно та прегарно! Ось як Ївга розказовала: "Горниці, – каже, – превисоченні, вікна великі, мов двері; а двері, як ворота: сміливо возом, наклавши десять копиць сіна, уїжджай – не зачепишся. А стіни ж то усі, і стеля, і поміст, усе розмальовано усякими цвітами, аж душа радується! А дзеркала! усюди дзеркала, так і сяє, як море! Туди глянеш, – там тебе видно, сюди подивишся, – і там ти; куди-таки оком не кинеш, усюди тебе видко, усюди мов жива; аж сумно, зроду вперше таке бачачи".

Губернатор, побачивши, що вона сторопіла, сказав їй: "Отдохни здєсь, я зараз вийду", – і пішов у другу горницю.

Огляділась Ївга, і вже їй не так моторошно стало, аж тут і губернатор увійшов із ласкою та люб'язно сказав: "Ну, дєвушка, тепер розказуй мені усе, усе: откуда ти, єсть лі отець і мать, і за каким ти ділом прийшла сюда?"

Оттут вже Ївга і почала: і все, що з нею і з Левком було, спершу аж до сього дня, усе чисто розказала.

Губернатор вислухав усе і говорить:

– Нєт, дєвушка, твой Левко плут: з нєво у двох судах допрос знімали, і он руку давав. Вот у меня єтоє дело. – Зараз пішов і виніс бумаги, перегортав, перегортав і показав: – Вот он признався, што і не раз крал дєньги у твого отца. Вот за нєво подписано, і судді слушали, при них он признавався.

– Батечку, ваше благор… не знаю, як вас величати? паночку, губернаторчику, голубчику, сьому неправда: його не

допрошували; я заприсягну у тім. Вже б мені Левко сказав, а то аж просить, щоб його у допрос узяли, і він має щось розказати дуже пильне: так я йому вже лучче повірю, чим вашому судді; хоч він і підписав, що Левка допрошував, так він бреше – він тільки вміє бублики їсти, що приносють до нього.

Губернатор аж засміявся, як згадав про бублики, а далі і каже:

– Смотри, дєвушка, єто ти не бездєлицю розказуєш; єто ти на суддей доказуєш, што они допросу не знімали.

– Не знімали, не знімали, ваше губернаторство! – аж скрикнула Ївга. – Дайте мені їх сюди, я їм у вічі те ж скажу. Вже недаром Левко каже…

– Вот же і люди з-под присяги показали, што твой Левко воряжка і недоброго поведенія, – казав губернатор, перебираючи та перечитуючи усе бумаги.

– Брехня сьому, їй же богу, брехня, – так розпадалась Ївга, вже осмілившись зовсім. – Нема за ним ніякого качества: я його більш усіх знаю. Він зроду ні пилинки не вкрав і на волосинку не збрехав. Та і люди – гляньте лишень – може, показали так, як і Левко допрос підписав.

– Харашо, – сказав губернатор, – я єтоє дєло розберу. Прийди ти завтра у палату і гдє єтоє дєло, я велю тебя туда довести.

– Знаю я, добродієчку, на лихо собі, і сама угомонну палату і, добре, прийду завтра раненько. Глядіте ж, не забудьте і ви, прийдіте; там укупі розберемо діло і побачимо, хто з нас бреше, чи я, чи ваші судді.

От губернатор, сміючись, і відпустив її. Пішла Ївга і вже дуже веселенька, аж землі під собою не чує; а постріча старця або сліпця, то й подасть милостину; і вже цілий вечір була веселенька.

Уранці, чим світок, скочила, чи помогла в чім хазяйці, чи ні, зібралася, пішла до палати; а йдучи біля церкви, подала батюшці на часточку, як і учора. "Пом'яніть, – каже, – об Левковому ділі!"

Сьогодні ранш, чим учора, зібралися судящі до угомонної палати; не забарився прибігти і сам губернатор і, побачивши Ївгу, зараз повів її за собою у ту палату і звелів їй себе дожидати, а сам пішов до судящих, і за ним якийсь-то пан поніс бамаги, – мабуть, Левкове діло.

Погомонівши там з судящими довгенько, вийшов до Ївги губернатор з судящими; от він їм і каже:

– Вот дєвка увіряєт, што орештанту допросу не було. Говори при усєх.

– Не було, панове судящі, – сміливо казала Ївга. – Хоч що мені хочете робіте, а не було йому допросу. Левко передо мною зроду не брехав: коли, було, скаже, на скільки за день уторговав, то так і є; у яку пору скаже вийде на вулицю, то якраз і вийде, і вже ранш і не виходить. Вже в брехні ні в чім не примітний; так я йому вірю, що його у допрос не приводили, і я готова за нього заприсягти, цілісіньку жменю землі з'їм, що його правда, а не тих суддів, що брешучи попідписовали. І той-таки брехав, що за людей пописав, що буцімто за Левком є качества! Люди сього не казали і не скажуть. Тут і спереду брехня, і ззаду брехня, та ще брехня брехнею і покрита. Ось що! не во гнів сеє слово вам, панове судящі!

– Ну, што теперь будете дєлать? – питав губернатор судящих. А ті ззирнулися, здвигнули плечима і кажуть:

– Як ви знаєте, а ми вже рішили.

– Що ж, що ви рішили? Глядіте лишень, щоб не согрішили! – сказав їм губернатор. – Ви сєво не знали, што дєвка об'являєт; ви смотріли на бамаги, а в бамагах усьо гладко. А она там була і усьо знаєт і заприсягається, што єво не допрошували. Озьміте діло і перемініт тут нєшто: потребуйте єво сюда, допросіт: по какой нужді он крал...

– Та я наперед знаю, – казала Ївга, – що він на те брав, щоб було нам на що одружитися. Так тут нема ніякої вини: я батькова, він батьків і гроші батькові. Тут просто можна розсудити, що він не виноват, ні за що його в Сибір зсилати. Призовіть його, допросіть, і він вам скаже, що на те брав; от ви його і відпустіть.

Бодай тебе, Ївго, з твоєю правдою! Наробила була сим словом такого, що троха вся твоя праця не пропала, бо один з судящих сказав, а за ним і усі пристали, каже:

– На що б то не брав, та вже все брав; і хочь би у рідного батька брав, та без спроса, та відбивши сундук, так усе вор.

Губернатор подумав трохи, зім'яв собі чуб, здихнув і каже:

– Так, ваша правда. Одначе пошліть за ним, щоб його привели, та і допросіть. Может, за одно слово можна будет учепиться, та його хоч від Сибірі ослобонити. Напишіть же, штоб скареїча його сюда присилали. А ти, дєвушка, ступай домой і навєдуйся сюда через недєлю, чи не приведут твого жениха. – Та й приказав тут одному панку: – Напишіть

(кудитось, вже Ївга не второпала), штоб єйо не трогал і не обиджал ніхто. Я один єйо знаю. А ти, дєвка, когда тобі лучиться нужда іли абєда от каво, смєливо пріходи до меня і проси, чєво тебе нада. – І пішов по своєму ділу.

От вже не зрадовалася Ївга! І плаче, і регочеться, і кидаться губернаторові у ноги, і руки ловить ціловати йому і усім судящим. Не дійшла, а долетіла до хазяйки і ту виціловала, хвалячися, що її Левка приведуть сюди і допросять і що, може, не пошлють у Сибір.

Цілий день з радощів себе не тямила.

На другий день, вже нічого – спасибі богу – по городу сновати, прийнялася за діло: так так у неї діло і горить! Пісні… не втиха, у вигадках та прикладках не зопиниться, так що хазяйка кишки порве зо сміху від її балянтрасів; а робота за роботою так і настига: не вспіли одного пошити, вже і нова робота настигла. А гроші відусюди так і сиплються. А щотижня збіга-таки Ївга і в угомонну палату об Левкові справитися, так усе нема і нема. Не близенький же і світ півтораста верстов пішки його довести!

Раз якось понесла Ївга віддавати роботу і, йдучи вулицею, бачить – якась-то проява. Багацько народу зібралося, біржаники стоять, і музика гра, так що ну! Вона думала, що весілля, та й підійшла, щоб і самій подивитися, як то у городі справляють весілля. Бачить – се не весілля: на передній збіржі троїста музика, та ще і з бубнами; на другій сидять двоє хороших людей і держать пляшки; а на третій збіржі сидить чоловік у хорошому жупані, і шапка на ньому козацька, гарна, шалевим червоним платком підперезаний, другий на шиї намотаний, а третій у руках, і усе їм утирається, і пресмертельно п'яний, і командує, щоб ті, що на середній збіржі, та поштували горілкою і старого, і малого, і хто тут

стоїть, і хто назустріч іде, і таки усякого, усякого; а хто не хоче пити, того лає на усю вулицю і на музику знай покрикує, щоб дужче грала; а дітей, що за ним так, як сарана, біжать, заставля танцьовати, а їм за те жменями медяничні і усякі горішки сиплеть, що у шовковому платку, повнісінький, на красній ленті на шиї почеплений.

От Ївга дивиться на таку кумедію і усе ближче просувається, щоб лучче надивитися, бо у селі такої мудрації не побачиш: на те і город, щоб дурням де було вередовати. От той чоловік, потішивши дітей, скомандував: "Марш, музика, дальш!" Музика рушила, а народ і Ївга за ними. Ідуть побіля хорошої хати, – вікно таке гарне, веселеньке; зараз той п'яний чоловік і кричить:

– Стой! Хазяїн сього вікна, що озьмеш, як я тобі його розіб'ю?

– Та я і цілкового не хочу; цур тобі, паняй дальш! – сказав хазяїн.

– Брешеш, сякий-такий сину! – та хряп по вікну, а вона брязь! І до одної шибки так і розлетілось. Хазяїн у крик, а чоловік вийняв красну бамажку, тикнув йому у руку і каже; – Знай, сякий-такий сину, що вольний чоловік гуля.

І що він там робив, так і здумати того не можна! Їде збитенщик; він устав, та до нього, та за баклагу; а збитенщик і дає, бо вже зна, що буде. Отже він узяв, збитень вилив, музиці звелів грати, а сам пішов по тому збитневі гоцака вибивати. Порозхлюповав, позабризковав усіх, дав збитенщикові п'ять цілкових, поїхав дальш кумедії строїти.

Ївга, йдучи промеж народом, стала у людей розпитова-ти: що се таке воно є?

– Та се найомщик, – їй сказали, – найнявсь у некрути, так сьогодні гуляє, і що задумав, усе робить і за усе платить, бо взяв грошей багацько; завтра ж йому лоб забриють, так поспіша сьогодні нагулятись, щоб було чим волю спом'янути.

От найомщик став і звелів своєму сватові поїти дітей горілкою. Малі діти п'ють, – їм і пожалуй! Далі звів їх накулачки, а сам їх прицьковує. От Ївга усе до нього ближче, усе ближче, усе приглядається, усе придивляється, далі як крикне:

– Тимохо!... се мій брат!.. що се ти робиш?

– Га?... хто... там... такий?... Та се Ївга, сестра моя. Де ти у гаспида узялася?... Якого чорта тут робиш?

– Ти що се з собою робиш? чи ти тямиш?

– Сьогодні тільки і тямлю, сьогодні мені воля на усе, а завтра, – "лєвой, правой, лєвой, правой!" – і став по вулиці маршировати, а сам хитається.

– Чи правда ж, Тимохо, що ти найнявся у некрути? – питала його Ївга, усе пристаючи і не відходячи від нього.

– Правда! Іду служить богу і государю у православне воїнство... вислужуся ахвицером... і прийду до вас...

– На кого ж ти батька покинув? Чи у своєму ти умі?

– Батька?.. тепер можна покинути: гроші... його – поминай як звали: пішли по шиночкам та по молодичкам. З'їв Левка... своя воля! Вичистив батькову скриню, фіть-фіть! аж гуде! тепер у салдати. З'їв би і тебе... Ось вийди лучче за нашого писаря...

– Як то ти з'їв Левка? Що се ти кажеш?

– Розказати? не можна-бо. Підцюкнув... підвів. Сполать, Макущенко! Бравий козак Тимоха!

– Як же ти його підвів? Розкажи мені. – Сердешна думала у п'яного випитати, що і як там він підвів Левка, так-бо сват його, боячися, щоб сестра не відмовила його від найомства і щоб гроші його не пропали, скочив, повів його до дрожок, сіли і закричали: "Ступай на вольну!" От музика заграла Дербентського маршу, вдарили в бубни, поїхали, тільки пил їх покрив.

Народ посунувся у друге місце, а Івга зосталася як опечена. Тяжко їй та важко стало, що одним один і який би то не був, та усе брат, покинув старого батька і йде у салдати! "Щось-то казав, що і батькову скриню вичистив... мабуть, зовсім обікрав та і втік від нього? Та що се він каже, що підвів Левка і що з'їв його? Тут би треба його випитати, так люди не дали з ним і слова сказати! Як би його зопинити та до батька відіслати? Так що ж бо? як і батька обібрав (а без мене йому своя воля) і у хазяїна багато грошей за найом забрав, бо бач, як гуляє? то чим ми будемо віддавати? Що на світі робити, не знаю! А що? піду до губернатора: він мені пораду дасть; він же подозволив, яка буде їй нужда, прямо прийти і йому сказати".

Шатнулася, мотнулася, справила своє діло і пішла до губернатора і, вже не боячись нічого, сміливо усе розказала, як бачила Тимоху і що він їй казав.

Зараз губернатор послав жандармів ськати Тимоху, а Ївзі звелів тутечка дожидати.

Часів черезо два везуть раба божого нарізаного так, що ледве тямить себе. Губернатор постановив Ївгу за полотняну стіну і каже їй: "Слушай, што він будет говорить"; а його звелів увести до себе.

Тимоха як не п'яний був, а розчухав, що він перед великим лицем, став бодритися, випрямлятися, мов і справжній салдат, та як витягнеться, голову захилить, вона йому закрутиться, то він так і точиться.

Губернатор грізно на нього закричав:

– Зачим ти такой п'яний?

– З волею прощався, ваше прево… сходительство! Завтра вже не можна буде – завтра скажуть: "Лоб!" [2] – сміливо такий одвіт дав Макущенко.

– За сколько ти найнялся?

Тимоха думав-думав, хитався-хитався, засопів, далі каже:

– За триста п'ятдесят рублів.

– А скольки пропил?

– Ще тільки півтораста, ваше… ваше…

– Усе пропил? Али осталось?

– Усі рішил дочиста, справний козак, ваше проісходительство. Хазяїн більш не дає, каже-говорить: "Нехай на дорогу". Прикажіть, батюшка, віддать усі; я завтра рішу і сі двісті рублів. У службі мені не нужні: буде і жалованння, буде і провйонт.

– Зачим ти от отца ушол?

– Я не ушол, а так пашол. Грошей, батюшка, не стало, усі вичистив.

– Хто, ти ілі Левко?

– Ні, ні… ні… Левко – душа свята! Я, батюшка, ваше… ваше… ну, нужди нема! я витяг у батька усе.

– А Левко крал когда?

– Ні… ні… ніколи, ніколи…

– Как же єво застали над одбитим сундуком?

– Ні… ні… Я увійшов, світлиця була одімкнута, сундук… а там у сундуку… у, грошей багато… Я… нікого не було… я і відбив і… набрав багато-багато! Да як набрав та пішов… і став батька наводити на скриню, що будто не я одбив… хотів на Левка звести… і привів батька, аж Левко вже бере і собі гроші… То воно б і нічого: в нас грошей багато, я б мовчав, так

писар наш каже: "З'їмо Левка, а Ївга за мене..." От вже Левка швидко і у Сибір.

Губернатор звелів тут усе списати, що Тимоха п'яний розказовав, його під калавур віддати, поки Левка приведуть, з хазяїна зискати останні гроші, двісті рублів, що винен Тимосі, а Ївгу відпустив, сказавши: "Ну, когда єто усьо так і на ділі буде так, то молися богу, не тужи: может, твой Левко не з так виноват".

Дякуючи його дуже-дуже, пішла Ївга до хазяйки.

Після цього незабаром, ще Ївга тільки раз і була в угомонній палаті на провідках, чи не привели Левка, а про брата ще й не допиталася, де він і содержиться, якраз прибіг до неї верхи жандар і звелів як можна швидше йти до губернатора.

Тьохнуло у Ївги в животі... зібралася, пішла.

Губернатор тільки вздрів її і каже: "Ну, привели ж твово Левка; я єво буду допрошувать, а ти стань тут (і вп'ять-таки постановив її за полотняну стіну) і слушай, што он будет розказовать, как то виплутається".

Ївга заступила за тую стіну і виглядає в дірочку, як вестимуть Левка... Крий матір божа!... Трохи не крикнула вона, як побачила його! Чи він, чи не він, не можна і пізнати! Сухий, блідий, бородою заріс, голова уподовж половина виголена, вже не можна того і назвати сорочкою, що на нім було, та ще і руки у залізах. Плаче, сердешна, тихенько; тяжко їй на такого дивитися! Якби їй воля, кинулась би вона до його, поперед усього виціловала б його усюди, дарма, що він увесь у пилу і, може, більш місяця як умивався; руки б йому переціловала, а

більш, де пошморгані залізом. Так от-бо губернатор став його допрошувати і повелівав усю правду, як перед богом, казати. "Коли, – каже, – мені усю правду скажеш, то хоч і вина твоя яка буде, то я за правду збавлю тобі пені".

От Левко перехрестився і став признаватися, а Ївга ж то так і не дихне, щоб їй якого слова не втеряти.

От Левко і розказав, як вони любилися з Ївгою, який у неї батько недобрий був до нього, а Тимоха як гуляв собі, який злодіяка був, як гонив його і як через нього старий ще й більш сердився на Левка; далі і каже: "Як же нам стало невмоготу терпіти від їх нападків, ми з Ївгою хотіли порадитися, як би нам уже швидше звінчатися. А в мене, які були гроші, рублів там з п'ятдесят, та й ті попропадали на людях; от я і журився, і не признавався Ївзі; та як вона стала приставати, щоб швидше звінчатися, і змовилися зійтися у батькову світлицю поговорити, і ключ від неї мені дала, а сама кудися пішла. Я увійшов у світлицю і сидю собі та думаю... аж ось чую, що Тимоха гомонить у сінях і йде до світлиці... Що мені тут робити? Застане мене одного – причепиться, прив'яжеться, щоб не завівся битись. Втекти вже нікуди: той вже в сінях; побачить, як виходитиму, теж прив'яжеться, зачим я тут був, де ключ узяв? Нічого мені робити, я й підліз під стіл... дивлюсь з-під стола, увійшов Тимоха, озирнувся, що нема нікого, у вікно заглянув – нема нікого... зараз, узявши у вуглі сокиру, хряп по замкові!., замок розсипався. Відчинив скриню, недовго шарив, тягне мішок з грішми! Хотів увесь понести, роздумався, мерщій розв'язав... і став жменями тягти гроші та у кишеню, та як то поспішав, та й порозсипав їх чи трохи. Тут загомонів старий Макуха та щось і близенько: Тимоха, мабуть, злякався, шасть мерщій з хати, а мішок розв'язаний, гроші розсипані і скриню відчинену так і покинув. Тільки він утік, я як опечений вискочив з-під стола... лихорадка так мене і б'є!... Господи милостивий!... Що тут мені на світі робити? Сам себе не тямлю!

Вийти так, усе покинувши, – хто побачить, скажуть на мене, і Ївга подума, бо мені вона ключ віддала… Подумав собі, піти зараз старому сказати і привести сюди, – Тимоха відбрешеться, старий мені не повірить, і на мене паде велика пеня. Зовсім буду злодій. Лучче поприбираю, поскладаю усе, світлицю замкну, Івзі скажу, і порадимося, як нам батькові сказати. От так подумавши, тільки-таки що підійшов, боячися бог зна як, та розсипані по скрині цілкові позбирав у жменю і хотів у мішок зсипати і опісля з долівки зібрати, як тут і набігли!… і кричать, і ґвалтують: "Злодій Левко, злодій!" Я так і змертвів! І що вже дальш зо мною було, що вони робили зо мною, я нічогісінько не знаю і не тямлю".

– Чи не боїшся ж ти, Левко, бога? – аж крикнула Ївга, вибігши з свого кутка. – Чом ти тогді ще сього мені не сказав? Я б не страждала так, думаючи, що ти справді злодій! – а з сим словом прямо йому на шию так і повисла! І плаче, і виціловує його, і регочеться… мов не у своєму умі.

– Де се ти взялася… моя кришечко?… Моя рибочко! – нестямившись і забувши, де він і перед ким він, та тільки і зна, що приголублює свою Ївгу, радесенький, що узрів її там і тогді, як ні думав, ні гадав.

Губернатор – спасибі йому – нічого ж то і не розсердився, а дивлячися на них, що як голуби голубляться, аж сплакнув та відвернувся від них, став платочком сльози втирати.

Перша схаменулася Ївга – та до губернатора:

– І не положіть, – каже, – ваше превосходительство (бо вже розпитала, живучи у городі, як його величати), не положіть гніву, що ми при вашому лиці так осмілилися… Єй же то богу! Я

така рада, така рада! – одно те, що побачила його, а друге, що він зовсім не злодій! – що забула і вас, і себе не почувствовала.

– Нічево, нічево, галубушка! – казав губернатор втираючися. – Я й сам рад, што он не винават… Толькі правду лі ти гавориш?

– Єй-богу, правда, єй-богу, правда!… – перебила його Ївга, уступаючися за Левка. – Се таки так усе й було! Вже Левко не буде брехати…

– Правда, сударю, добродію! – сказав Левко, низенько поклонившися. – Чи можна, щоб я перед вашим лицем, що ви є у нас від самого царя постановлені, щоб нас ув абеду нікому не давати, та щоб я осмілився і подумати яку брехню або неправду сказати! Правда, іменно правда!

– Харашо, – сказав губернатор. – Зачим же ти перед справником признався, што ти крал деньги, і перед судом так сказал?

– Набрехано, ваше високо… губернаторство, усе набрехано! Я ні справника і нікого з судящих, що то є, і у вічі не бачив, і які вони є на твар, і не знаю, овсі не знаю. І у суді нога моя не була. Я ж кажу: не тямлю собі і не знаю, як я опинився у холодній, у нашій-таки волості, і там троха не пропав, не ївши, не пивши. Мене ніхто не питав, і я нікого не бачив; так мене схватили і зв'язаного повели у город та прямісінько ув острог. Там я безвиходно й сидів, і в суді ні разу не був. Адже писар мене і препровождав до города; він усе знає; нехай і він скажеть…

– Ну, вже той скажеть! – перехопила Ївга. – Він наговорить на вербі груші! Та він, ваше превосходительство, рад Левка

живого з'їсти, бо хоче, щоб я замість Левка та пішла за нього! Нехай собі і в голові сього не поклада! Дуля йому під ніс, от що!

– Харашо, мужичок! – сказав губернатор. – Скажеш ти так і у суді, і у глаза справнику і суддям, што они тебя не допрошували і што ти їх не видал?

– Скажу, у вічі скажу, ваше… як бо ти, Ївго, величаєш?

– Та превосходительство, кажи!

– Так-так, ваше… от як Ївга каже; скажу і не боюся нічого, бо іменно правда моя!

– Ну, – сказав опісля губернатор, – ступайте ж. Ти, дєвушка, домой, а єво розкуйте і одведіте покуда до завтрього у поліцію. Завтра з тебе у палаті допрос знімуть, і, когда ти правду гавориш, так ти, дєвушка, там сваво жениха получиш на свої руки.

Так і бризнулася вона губернаторові до ніг, а за нею і Левко. Хоч той їх і піднімав, хоч і грізно приказував устати, так таки ні: лежать, та ноги цілують, та слізьми обливають, та вже дякують, дякують, та бога молять, що неначе їх на світ знов породив.

Вже Ївга не дала нікому розкововати Левка, сама зняла залізо і одпровадила Левка і до поліції, та таки і напросилася і сама тут сидіти з Левком. І вже не кажи, щоб вони спали: усе один одному розказовали, як страждали – Левко без людей, а Ївга від людей; він, що нікому було за нього заступитися і пораду дати, а вона, що як на неї нападали, і про усяку свою біду розказала.

Уранці привели Левка у палату; прийшла і Ївга за ним, аж там уже і Тимоха, та вже під калавуром, і за ним салдати з оружжами. Левко на допросі усе, як учора говорив (бо так воно і було), так і тут сказав; а Тимоха вже протверезився, хотів був повернути у брехунівку, так увізвали Ївгу, так та йому зараз баки і забила і змішала його, що повинився у усім, як губернаторові казав. От його почали ще пуще випитовати, так він їм усе і розказав: що він кріпко подружив з їх-таки писарем, що той хоче узяти за себе Ївгу, так тим і топив усюди Левка: підвів справника, щоб не допрошував Левка; чи звеліли ще, чи ні, а писар і відпровадив Левка ув острог; а у судах підсипав добре, щоб пописали такі допроси, які писареві хотілося, і хоч судящі його у вічі не бачили, а попідписовали, що їм підло-жили; бо вони на те судящі, щоб підписовати, а на те секретарі, щоб писати, як їм хочеться. От так-то Тимоха і позабризковав усіх, хто що робив, хто й не робив чого! Посписовали ж усе тутечка, що тільки Тимоха казав, і відослали його ув острог, а Левка відпустили, щоб куди хотів ішов собі.

Тільки що Ївга з Левком радились, як би то їм додому дійти і як піднятися на нове господарство, аж і прибіг жандар і покликав їх до губернатора. Пішли вони, нічого не боячись, і увійшли прямісінько до його. От губернатор і каже Ївзі:

– Ну, ти настояща козир-дівка; вихлопотала таки свого жениха, ослобонила єго з Сибірі! Вот тобі двєсті рублей. Єто от таво хазяїна, што нанял твово брата у рекрути. Он тепер буде салдат, єму деньги не нужни: а как он обокрал тваво отца, так ти їх озьми на твою свадьбу.

– Ні, ваше превосходительство, не так. Як таки мені братову кров пити? Він продав свою волю, а я щоб на ті гроші справляла весілля? Не можна сього. Нехай сі гроші братові,

йому у них нужда буде. – Так сказала Ївга, кланяючись та просячи губернатора.

– Чим же ти одбудеш свадьбу і чим житимеш? – питався губернатор.

– Весілля в нас буде сирітське: без подарків і чарки горілки, а замість короваю хліб святий розділимо. А жити як? Трошки потерпимо нужду та будемо робити, старатись та господарьовати, то бог нам і пошлеть, ваше превосходительство.

Так казала Ївга, а Левко за нею, поклоняючись, казав: "Будемо робити, то й заробимо, ваше... от як Ївга вас велича".

– Когда ж так, так вот как! – сказав губернатор і пішов до своїх гостей, що їх там, у других горницях, сила-силою була, і незабаром вернувся і зараз до Ївги і каже:

– Вот тебе триста і двадцять рублей, господа надавали; озьми собі на свадьбу.

– Ні, вже сього не буде, ваше превосходительство, не хочу і не озьму, – казала Ївга, уклоняючись.

– Зачим не озьмеш? – питав губернатор.

– Затим, що не озьму, – казала Ївга. – Як се таки можна? У нашому селі усі знають, що я жила у губернії і вернулась з такими грішми, що чоловік і у год їх не заробить, а я собі дівка де їх узяла? Та така слава піде про мене, що і не відхрестишся і не відбожишся! Такого навигадують, чого зроду і на думці не було, і не буде, і рід їх не діжде!

– Возьми, дура, – ще таки казав губернатор. – Ти замуж ідеш; што за нужда, што про тебя будуть говорить?

– Та вже як хочете, – казала Ївга, – хоч я, по-вашому, і дура, хоч яке хочете ще іменння прикладайте, я неозьму, їй же богу, не озьму, хоч мені міх грошей давайте, бо мені добра слава миліш усього. Що заміж іду, так уже б то мені і не треба доброї слави? Не знаю! І малі діти киркатимуть на мене, почувши, що хоч недовго жила у городі, та таку велику суму принесла! Її заробити просто не можна, а ніхто не повірить, щоб пани без усього надавали. Сором буде і на людей дивитися!

– Ай, козир-дівка! – аж скрикнув губернатор. – Правда, правда твоя, ти умно розсудила: люди вездє одинакові, і по городам, і по селам, і меж вами, і меж нами. Ну, а жениху твоєму можна оддать деньги?

– Як ви знаєте і як він зна, – сказала Ївга, – ще я йому не жона, не можу над ним командувати.

– Ну, так я йому їх і оддам, – сказав губернатор. – Он озьмет за то, што потерпєл, сидючи у острозі. Тепер ти поєдь себе домой, а он тутечки зостанеться та поєдєт з чиновником доказувать у глаза тим суддям, што єво у острозі держали, а с нєво допросу не знімали. Прощай, козир-дівка!

– Прощайте, ваше превосходительство! – сказала Ївга. – Благословіть же мене, у шлюб уступаючи: ви мені і батько, і отець, і благодітель! Без вашої милості пропав би Левко зовсім, а без нього пропала б і я. – Та, сеє кажучи, поклонилась губернаторові тричі у ноги, як закон велить перед весіллям, і поціловала його руку, і відходячи сказала: – Зоставайтесь же здоровенькі! нехай вам бог віддасть за усе те добре, що ви нам зробили! Дай боже, щоб ні вам, ні діточкам вашим не лучилося

такої напасті терпіти і щоб зроду не знали судящих! – Так, усе молячи бога, і пішла з Левком.

Порадившися обо всім з Левком, що тепер треба робити, узяла в нього часточку грошей, заплатила хазяйці, хоч та і овсі не хотіла нічого брати, найняла собі підводу і поїхала додому.

Застала батька зовсім немощного: з журби трохи не пропав, що й дочка його покинула, і син обікрав і втік, і не чути його овсі. Вона розказала, де була, як поворочувалась, як братик хороший хотів з'їсти Левка, і як вона там бідкалась та старалась, і як ослобонила Левка, а що Тимоха вже зовсім пропав, і як найнявся...

– Дурневі туди й дорога! – сказав батько. – Я й сам думав, де обзоветься, щоб його таки віддати у салдати. Нехай йому бог помага!

Ївга розказала, зачим ще Левко не приїхав і як вона з ним обо всім порадилась.

– А си, – каже, – тату, не говоріть про Левка нікому нічого, буцім і чутки про нього нема.

– Добре, діти! – сказав батько. – Робіть що знаєте, аби б біля мене були, щоб було кому мене при смерті доглядіти.

Аж ось увечері лізе пан писар з старостами до старого Макухи, себто за Ївгу рушники брати. Писар попереду усіх і каже, що вже Левко зовсім пропав. Злапали його і помчали швидш у губернію, та там катюга його кнутом бив, а далі і на каторгу послали, і вже об сім і бамага прийшла; та розвернув якусь бамагу і чита замість лепорта. А далі і став казати, що

вже Ївзі без Левка ні за кого більш йти, тільки за нього, так отеє він прийшов за рушниками, а щоб у неділю і весілля.

– А дзуськи, поганий! – обізвалась Ївга з кімнати, та аж вискочила у велику хату, та до писаря: – Вон, бездільнику, з нашої хати! Я такому ледащу не тільки доброго слова, і гарбуза не дам! Поживеш і сам, напившись людської крові, що нассав з людей, п'явка проклята! А вам, люди добрі, хоч би ви старости, хоч би ви і хто, одно слово кажу: і не говоріть законних речей, йдіть честю з нашої хати; а ось як зараз не підете, погашу світло, вилазьте тогді помацки з хати, мов злодії, і безчестя вам не заплачу, і всюди розказоватиму.

Нічого старостам робити, мерщій за шапки та за палички, та мерщій з паном писарем з хати! Закивали п'ятами, скільки видно!

Уранці писар до голови і підліз з хитрощами, не розказуючи нічого, який йому бешкет Макухівна Ївга зробила, та й каже:

– Пане голова! Трохим Макуха стар чоловік, приньмит пішов на каторгу, син у бігах; йому б дати льготу: почали люди зносити общественне, а його б, по старості літ і по одиночеству, помилувати на сей год, чи не споможеться на той?

– Що се ти мене підводиш? – гримнув на нього голова. – Чи ти знаєш, що я не люблю неправди? Я вам не Явдоким, прежній голова, що ви з-за нього, що хотіли, тут і робили по волості! Я хочу сам усім командувати, а не через вас, писарів. Зараз озьми людей і нападі мокрим рядном на старого Макуху, щоб усю недоїмку зараз зніс. Нема, скаже, грошей, – бери усю худобу, граб, розоряй, продавай, самого тати у холодну, облий водою, нехай мокне...

– А дочку на господарстві оставити? – питався писар хитро, знавши натуру свого голови.

– Ось я тобі дам зоставити! Я вам не Явдоким, щоб ви по-своєму робили. Роби по-моєму: озьми тащи і її; плахти, намиста продай; не стане – коси обріж та продай. Я їй дам, щоб не запобігала перш до писарів. Нехай зна, що я голова!

Писареві того і треба було; нахватав понятих, ціновщиків, сторожів! Набігли хмарою до Макухи: зараз би то і скрині розбивати, і худобу продавати… Так-бо Ївга зараз і відсипала гроші, скільки казав писар; і на що вже він там не требовав? і на дороги, і на мости, і на калавурних, і на світло у холодну, – усе-усе Ївга поплатила, так що писареві нічого було робити, тільки, почухавши потилицю, йти додому з своїм причетом.

Упоравшись із писарем і знаючи, що вже нічого боятись, Ївга, бачачи, що вже неділенька близько, давай поратись: хати помазала, столи, лавки позмивала; птицю купує, бо своєї вже дасть бог: Тимоха нагосподарював! ріже, патрає, локшину кришить, паляниці вчиня. Горить діло! У п'ятницю убралась, пішла людей прохати: того дружком, того піддружим, тих у старости, тих у бояри; напросила свашок, світилок, батьків, порядчиків і усякого народу, якого треба на весілля, і у почот, і до порядку. Хто не спитає, за кого вона йде, "за Левка" – один одвіт.

– Та де ж його узяти? Його вже повели на каторгу?

– Та вже ж що буде, то й буде; а вже ви, дядьку або тітко, не відказуйтесь, услужіте сироті.

Здвигнуть плечима, а собі сміються та думають: "Чи не одуріла наша Ївга з великого розуму? Збирається на весілля, а

жених там, де козам роги правлять! Побачимо, який з цього пива мед буде".

У суботу зібрала Ївга коровайниць; бгають коровай, пісень співають, шишки ліплять, а тісто по пазухам крадуть; скрипники грають, дружко поштує, старий Макуха порядок дає, а сам, хоч хто його і пита, нічичирк, мовчить. От як усе готово, жінки поблагословилися і стали коровай ліпити: у подошву положили вівса та гривню грошей, а зверху і почали накладати шишки, а там через увесь положили великий хрест, а поверх усього усе уточки, уточки, з тіста мудро наліплені. Як піч вже поспіла, от коровай посадили на лопату, дружко і почав:

– Господи Ісусе Христе, сине божий, помилуй нас!

– Амінь тому слову! – крикнули старости.

– Спасибі за амінь.

– Старости, пани підстарости!

– А ми раді слухати.

– Благословіть сей чесний і важний хліб у піч посадити!

– Боже благослови!

– У другий раз.

– Боже благослови!

– У третій раз.

– Тричі разом, боже благослови!

Зараз дружко і шурхнув його у піч, і затулили; дві молодиці, такі, що вже знали і слово, і що як у якому разі треба, сіли біля печі і пильновали, щоб ніхто і не підходив, і не дивився на піч, а коли що, так зараз і відговорювали собі нищечком, і спльовували через плече.

А дружко, узявши тую діжу, що вчиняли коровай, та й приліпив усередині чотири свічечки воскових, і позасвічовав їх, і накрив діжу кришкою; та узявши з піддружим ті дві молодиці, які знали що до чого, хрест-нахрест діжу, та й стали серед хати, під сволоком, і стали діжу носити, співаючи:

Ой, піч ходить на ногах,

Діжу носять на руках.

Пече ж, наша пече.

Спечи нам коровай гаряче!

— та й б'ють діжу тричі об сволок; та й поцілуються промеж собою, пара з парою; та тричі так робили, а далі і стали поштуватись; а музика знай гра. А народу ж то, народу! повен двір і у вікна так і лізуть. Еге, та хоч і порядкують, хоч і горілочки не цураються, що скрізь усім підносять та частують, а все-таки над Євгою сміються, що за кого вона йде? Чого вона так мордується з сим весіллям, коли молодого нема, та де йому і бути, коли вже він досі у самій Сибірі! Та й самі дружечки, що бігають за Євгою по вулиці та співають весільних пісеньок, так тут приспівують до Левка, а промеж себе тихенько сміються. Інший зострічається, пита з хвоста: "Хіба ж молодий приїхав?" –

"Та ні! Се так щось буде", – зарегочуться та й підбігають за дружками.

Вздрів же і пан писар Ївгу, що як краля йде поперед дружечок з розпущеною косою, бо сирота без матері, заквітчана та убрана, так що ну! Вздрів – і його так і узяло за печінки! Зараз і надумав, який би то бешкет Ївзі зробити, що таки чи не піде вона за нього? Підвернувся до пана голови, – знав, з якого кінця зайти, – а той зараз і крикнув: "Не заступайся за Макуху! Я знаю, що Левко утік, а вони його ховають. Йди, перетруси все, коли ж нема, бери і старого, і дочку, при їх у холодну. Я вам не Явдоким, я люблю, щоб по-моєму робилося, а не по-вашому!".

Вернулася Ївга з дружечками; от би вже лагодитись і на посад сідати, бо зовсім вже впорались, так-бо молодого нема! Усі люди ззираються, сміються нишком, що з того буде, а Ївзі і нужди мало: проворненька, веселенька, скрізь мотається, сюди зазирне, туди загляне і збирається дружечок усаджовати. Аж шусть! Пан писар з командою:

– Де ваш Левко мандрований?

Ївга веселенька, підбігла до нього бистренько і каже:

– Не турбуйтесь, пане писарю, він зараз буде. Просимо на хліб, на сіль і на весілля!

– Ви передержанці – заревів писар. – Ви передержуєте біглих! Десяцькі! шукайте скрізь, викидайте усе на вулицю, бийте, ламайте, шарте всюди, поки знайдете злодіяку! А затим беріть старого, тащіть його до правленія з дівкою, обірвіть з неї і квітки, і ленти; вона рештантка, поки знайдеться Левко.

– Та ось де я і знайшовся, не шукайте! – обізвавсь хтось за писарем. Зирк! аж то Левко!… Левко, таки сам, гарний та бравий: у міщанській свиті, поясом каламайковим підперезаний, шапка висока з червоним верхом і з сірою околицею і за поясом вже й хустка червона та красна шовкова, з великими квітками; такої по селам не видно. Став перед писарем, узявшися у боки, і каже:

– А нащо я вам, пане писарю? Ось-ось де я!

– Бер… бер… бер… рріть його! – ледве промовив слово писар, зжахнувшись, що той Левко, про кого він думав, що вже давно у Сибірі, а він тутечки і є перед ним. – Беріть, – каже, – його та в колоду! Він воряга, злодіяка, шибеник, утік із Сибірі!

– Врьош, бездєльник! – закричав за ним… хто ж то? пан, від самого губернатора… – Озьміть його под калавур!

– Потаскали раба божого самого у ту яму, що копав для другого! Се ж усегда так бува.

Зараз пан став розпрошувать про Левка. Усі ж то уз один голос сказали, що нема за ним ні одного качества, і що вони і тогді писарю так говорили, а що він писав, вони не знають. Та що тут довго розказувати? Вивів у сім ділі усі кінці, як писар плутовав і тут, і по судам з секретарями. Дійшло і до того, як і волость обдирав з-за голови; не минулося і голові, що нічого не знав, а писар їм орудовав, а він усе тільки кричав: "Я вам не Явдоким, прежній голова!", – а таки був занузданий писарем добре.

Швиденько пан упоравсь і, попрощавшись, казав Левкові і Ївзі: "Начинайте теперь свою свадьбу, а я поїду у город, приймусь за судящих", – і поїхав.

Зараз уродилось і весілля: дружечки заспівали, скрипки заграли, пішли чарки по добрим людям, п'ють по повній, тільки знай чарки на лоб перекидають та знай дивуються, як Ївга у губернії меж панами та перед самісіньким губернатором проворочувалась та старалась об Левкові і як-таки викрутила його з біди. Старий Макуха, сидячи на полу, знай людям усе розказовав, а ті тільки цмокають, та усі ж то ув один голос приговорюють: "От козир-дівка, так так!"

А завтра ж то увесь почот у прехороших подарках, звінчали наших молодих, та як учистили весілля, так ну! Три дні так добре пили, що ніхто так і не затямить; і наряджалися, хто журавлем, хто ведмедем, хто жидівкою, були і циганки, і турки, і усяким народом переряджувалися, усе з радощів, що козир-дівка узяла своє. Пішла від усіх "козир-дівка". А що вже обдаровали молодих, так гай, гай! Дружко аж охрип, мекекаючи, та хрюкаючи, та ревучи всякою скотиною, що молодим даровали.

Не минулося ж і секретарям, що брали з писаря гроші та Левкове діло вертіли, як хотіли. Досталося од губернатора і справнику і усім судящим, що усе здавались на секретарів, діла не хотіли знати, а підписували те, що їм подавали. Відригнулись і самому судді бублички, що тільки їх пхав у пельку, а хто страждав, так він того і знати не хотів. Писар перш слухав з холодної, як добрі люди гуляли на весіллі, та аж патли собі рвав, що не йому досталася козир-дівка, а далі пішов у ту дорогу, куди мав запровадити Левка, таки прямісінько у Сибір. Голову змінили, щоб не бришкав, що "ось ми то! Я вам не Явдоким!", а сам нічогісінько до ладу не вмів розпорядковати.

А наші молоді пішли жити, вибрикуючи. Ївга і тут мудро зробила: що пани у городі грошей їм надавали, вона на весілля не дала усіх прогуляти, а як відпили весілля, вона і прийнялась

знов з Левком за господарство: стали вп'ять до них люди заїжджати, завелася усячина, і пішло у них дуже гаразд. І старому Макусі дуже добре було: його і почитовали, і шановали по-старосвітськи, і усього, чого забажа, усе йому і є. А Ївга, вже вона і замужем, вже вона і молодиця, вже і діточок наводила, а у людей усе вона козир-дівка!

Пояснення слів

Аєр – повітря

Аз – я

Аки – як

Алтин – старовинна російська монета вартістю три копійки

Аще – якщо

Бабак – степовий гризун, має цінне хутро, з осені до весни впадає в сплячку; нероба, ледар

Баєвий – виготовлений з баї, м'якої бавовняної, рідше вовняної тканини

Бакша – баштан

Балянтраси (баляндраси) – пусті розмови, веселі розповіді про щось незначне, несерйозне

Барда – гуща, яка залишається при виготовленні горілки і йде на годівлю худоби

Батувати – різати великими шматками

Бебехи – стусани

Безконечні – вид візерунка, схожий на спіраль

Бельбахи – внутрішні органи; тельбухи

Берлин – карета

Бецман – велика, але неповоротка і ледача людина; здоровило, вайло

Бешиха – гостре запалення шкіри

Бих (бисть) – минулий час дієслова бути

Бібка – маленька кулька овечого, заячого посліду; приправа у вигляді кульки

Біржаник – візник найманого екіпажа. Місце стоянки екіпажа і сам екіпаж називалися біржею

Боярин – товариш молодого, який є головним розпорядником на весіллі; шафер

Брат у третіх – син троюрідного дядька чи тітки

Бришкати – поводитися чванливо; задаватися

Брусувати – їсти що-небудь не рідке

Бублейниця – жінка, яка пекла і продавала бублики; галаслива перекупка

Бузувір – зла, жорстока людина; вживається як лайливе слово

Бумажний – бавовняний

Бунчуковий товариш – почесне звання, яким українські гетьмани нагороджували сипів генеральної старшини та полковників. У XVIII ст. це звання надавалось козацькій старшині при виході у відставку

Вал – товсті нитки з клоччя

Вегеря – вид танцю

Великдень – християнське весняне свято, присвячене воскресінню міфічного засновника християнства – Христа

Вержеся – кидається

Вийомка – конфіскація заборонених товарів

Вильоти – відкидні рукава старовинного одягу

Випити на потуху – випити під кінець, на прощання

Вия – шия

Відкупщик (відкупник) – той, хто одержує право за гроші стягати з населення державні податки

Війя – дишло

Вогник – пухирчастий висип на обличчі

Водохреще (хрещення) – церковне свято 19 січня на пам'ять євангельської легенди про хрещення Ісуса Христа

Водянчик (водяник) – діжка для води

Возгребіє сотворити – розібрати, розкумекати; розрити

Возклонініє – поклоніння; колінопреклоніння

Возмутити її розанами – побити її різками

Вознепщевати на ім'я – осуджувати мене, наговорювати на мене

Волость – у дореволюційній Росії адміністративно-територіальна одиниця, що входила до складу повіту

Волочити колодку – давній звичай, коли жінки у понеділок на масниці чіпляли нежонатим чоловікам обрубки дерева – колодки; чоловік волочив колодку, поки не відкупиться

Вольна – так у першій половині XIX ст. на Слобожанщині називалися шинки, які знаходились за межами міста і мали право на безмитний, вільний продаж горілки, що була в них набагато дешевша, ніж у міських шинках

Ворон – гра, в ній імітується напад ворона на курчат, яких захищає квочка

Восьмуха – міра, що відповідає восьмій частині кварти

Вотщє – даремно

Всує – даремно, марно

Вухналь – спеціальний цвях, яким прибивають підкову до кінського копита, а також підісок до осі

Гиря – брита голова, голова взагалі; вбога, нужденна людина

Говіти – постити і відвідувати церковні служби, готуючись до сповіді та причастя

Голінний – бравий, завзятий

Горлиця – давній український народний танець

Гоцак – український народний танець, за характером виконання близький до гопака

Граматка – поминальна книга або поминальний список

Гречі (гречe) – добре, як слід

Гривня – мідна монета вартістю три копійки (у деяких місцях дві з половиною копійки)

Гриза – грижа

Губернський секретар – цивільний чин 12-го класу, прирівнювався до підпоручика

Губи – гриби

Дамки – гра в шашки

Дати щипки – ущипнути

Двійло – товста жердина, прикріплена до передньої частини воза або саней, що використовується для запрягання коней і допомагає правити ними; дишель

Денежка – чверть копійки

Дєсниця – права рука

Десяцьке – податок на десятника (десяцького) – нижчого поліцейського чина на селі, якого вибирали селяни

Дистанція – дільниця якогось поділу

Днєсь – сьогодні

Днище – дошка з отвором, в яку закладали гребінь при прядінні ниток ручним способом

Домінус – пан

Домовини – обряд домовлення перед весіллям про гостей, подарунки тощо

Дондеже – доки

До сина – дуже багато, до біса.

Дрібушки – дрібно заплетені коси; вид руху в українських народних танцях

Дружка – дівчина, яка на запрошення молодої бере участь у весільному обряді

Дулівка – наливка, настояна на грушах-дулях

Єгди – коли

Єднус – жіноча прикраса у вигляді монети; дукач

Єлико – оскільки, скільки

Єсте – теперішній час від дієслова бути

Жарнівки – круглі білі камінчики, нанизані на нитку, носилися на шиї у вигляді прикраси

Житія – збірник описів життя Людей, яких церква визнає святими

Жлукто – посудина, видовбана з стовбура дерева, в якій золили білизну – парили, заливши її спеціально для цього приготовленим розчином золи

Жупан – стародавній верхній чоловічий одяг, оздоблений хутром та позументом, поширений серед заможного козацтва та польської шляхти; верхній жіночий одяг переважно з дорогих тканин

Закавраш (закарваш) – одворот на кінці рукава; обшлаг

Закаляти – забруднити, замазати чим-небудь

Залізняк – ливарник або торговець залізними речами

Занеже – тому що

Запаска – жіночий одяг у вигляді шматка тканини певного розміру, переважно вовняної, що використовується замість спідниці для обгортання стану поверх сорочки

Заплішити – укріплювати що-небудь, забиваючи клинець (заплішку)

Запола – поділ жіночої сорочки

Заполоч – кольорові бавовняні нитки для вишивання

Засідатель – виборний представник населення, який бере участь у розгляді судової справи

Затого – скоро, от-от

Заушниця – запалення завушних залоз

Збитень – гарячий напій, який готувався з води, меду, прянощів

Збіржа – стоянка візників (збіржаників)

Збудь-вік – старезний

Зді – тут, сюди

Зело – сильно, дуже; літера церковнослов'янського і староруського алфавітів на позначення звука "з"

Зінське щеня – невеликий гризун, що живе під землею, має недорозвинені очі, сховані під шкірою, і зуби, пристосовані для риття землі; сліпець

Зовиця – сестра чоловіка

Золотий (злотий) – на Правобережній Україні місцева назва монети вартістю 15 копійок.

Ідіже – де

Іже – які, що

Іордан – назва церковного свята (19 січня) на пам'ять євангельської легенди про хрещення Ісуса Христа; місце на річці, де в цей день святять воду

Кабака – тютюн

Кабатирка – табакерка

Кавалерія – тут: орден

Кав'яр – солона риб'яча ікра

Калавур – варта, сторожа

Каламайка – цупка, густа льняна тканина

Каламар – чорнильниця

Калган – трав'яниста рослина, корінь якої використовують для лікування шлункових хвороб або кладуть у горілку, щоб зробити її запашною

Карватка – кухоль

Кармазин – старовинне дороге темно-червоне сукно

Картацький – картатий, із чотирикутними візерунками, малюнками (про тканину, одяг)

Кварта – міра трохи більша за літр; кухоль

Ке (для одн.), кете (для мн.) – і уживається як присудкове слово в значенні: дай, подай; як вигук спонукання до дії: ану, анумо; як вигук спонукання в значенні: глянь, дивись

Кибалка – старовинний жіночий головний убір, що має форму півмісяця

Кинути руду – пустити кров

Китайка – первісно – густа шовкова тканина, яку завозили з Китаю, потім – бавовняна тканина, яку виробляли в Росії

Кладі – вантаж

Клечальна неділя – неділя на зелені свята, коли хату, двір прикрашали клечанням – зеленими гілками

Книш – вид білого хліба з загорнутими всередину краями

Кобилка – грудна кістка в птахів

Ковінька – палиця з загнутим кінцем

Коєгождо – кожний

Козир-дівка – смілива, спритна, гостра на язик дівчина

Колезький асесор – в дореволюційній Росії – цивільний чин восьмого класу за табелем про ранги

Колико – скільки-небудь

Колода – дерев'яні кайдани на руки, ноги, шию, які в старовину одягали заарештованому

Комісар – в XVIII – на початку XX ст. в Росії урядовець, що виконував поліційні функції; пристав

Компот – перекручене капот, жіночий хатній одяг; халат

Копа – п'ятдесят копійок

Кораблик – очіпок з дорогої, часто золототканої тканини на твердій основі, формою нагадує кораблик, човен

Коренити – ущипливо, дошкульно докоряти, сильно лаяти

Корогва – прикріплене до довгого держака полотнище з зображенням Христа або інших святих, яке несуть під час хресного ходу

Костити – дуже лаяти

Кострубонько (коструб) – весняна танкова гра дівчат; в східнослов'янській міфології – втілення весни, родючості

Коцарювати – виготовляти та продавати килими (коци)

Красна бумажка – десять карбованців

Креймах – гладенький, переважно заокруглений камінець, який діти використовують для гри

Крилас – у церкві підвищене місце для хору, читців праворуч і ліворуч від середніх дверей вівтаря

Куликати – пити (горілку, вино тощо)

Куна – залізна скоба, прибита в церкві, в яку вкладали руку жінки, караючи її за порушення правил пристойності

Кунпанія – компанія

Кунтуш – верхній розпашний чоловічий і жіночий одяг заможного українського населення XVI – XVIII ст.

Купно – разом

Кухва – бочка; глек

Лабети – міцні великі руки; лапи; пастка

Лебедаха – бідолаха

Лепорт – рапорт

Лепський – гарний

Липина – тріски

Личман – пастух овець

Ліпо єсть – годиться, варто

Лоск – тут: безладдя

Лоском лежати – бути неприбраним, неупораним

Лотоки – канали на водяному млині, греблі, якими тече вода

Лунь – хижий птах родини яструбиних із сірувато-білим пір'ям у самців

Люстриновий – пошитий з люстрину – вовняної чи напів-вовняної тканини з глянцем

Люшня – дерев'яна деталь, яка з'єднує вісь воза з полудрабком

Лядвії – стегна

Ляхівка – вид вишитої або вимережаної прошви на чоловічих та жіночих сорочках

Мазниця – посуд для дьогтю

Макортеть – макітра

Макотрус – час збирання маку.

Мандрйка – виріб із сиру та тіста, що має форму коржика; сирник

Мандрьоха – бродяга, повія

Мари – ноші для перенесення мерців

Маслосвятіє (маслосвяття) – церковний обряд помазання єлеєм тяжкохворого чи вмираючого

Масниця – давньослов'янське свято проводів зими, пристосоване християнською церквою до тижня перед великим постом і пов'язане зі звичаєм веселитися та готувати певні страви (млинці, вареники з сиром тощо)

Машталір – візник

Меделян – собака меделянської породи

Меск – мул; виродок

Метелиця – народний танець, виконуваний у швидкому темпі

Миколу звалити – дуже смішити

Милодан – коханий

Мильний – темно-сірий

Миньки (минь) – прісноводна хижа риба родини тріскових

Мойка – кустарне підприємство, на якому промивалась овеча вовна

Моревий – пошитий з дорогої шовкової тканини з полиском

Моркву скромадити – сварити когось

Мотовило – пристосування для змотування пряжі

Мочула – рогожа з волокна молодої липи

Мя – мене

М'ясниці – певний період часу після зимового посту, коли за законом православної церкви дозволяється вживати м'ясну їжу, одружуватися тощо

Наголо – тут: зовсім, цілком; поголовно

Найомщик – підставний рекрут, найманий за кого-небудь.

Намітка – покривало з тонкого серпанку, яким зав'язували поверх очіпка голову заміжньої жінки

На руку ковінька – цього тільки й треба

Невпустительно – з небезпекою втратити

Неглі – ніж, щоб, однак

Недоїмка – не сплачена вчасно частина податку чи якогось збору; заборгованість

Не до шмиги – не до ладу

Нехвалит – перекручено від інвалід.

Носатка – посудина з носиком, що своєю формою нагадує чайник

Обаваніє – очарування, заклинання, заговорювання

Обаче – крім

Обозний – виборна службова особа, що обіймала одну з найвищих адміністративно-військових посад на Україні в XVII – XVIII ст.

Обпатрювати – дбати про чистоту, охайність

Оброть – вуздечка без вудил для прив'язування коня

Овамо – у той бік

Однорал – генерал

Окселентувати – вторувати, підспівувати

Оле – горе; ох

Оттолі – звідки

Очіпок – старовинний головний убір заміжньої жінки у формі шапочки, часто з поздовжнім розрізом ззаду, який зашнуровують, стягуючи сховане під ним волосся

Паки – знову, ще

Палатський – дрібний чиновник казенної або судової палати

Палестина – тут: батьківщина, рідні, домашні місця

Палявий – перекручено від польовий, стройовий

Панахида – церковна служба по померлому

Пануша – в'язка тютюнового листя

Парлація – прочуханка

Парло – пара в лазні; прочуханка; биття

Парсуна – обличчя; портрет

Пасерб – пасинок

Патика – поганий кінь

Патрувати (пантрувати) – доглядати, дбати про когось

Паче – більше

Пеня – напасть, біда, даремне обвинувачення

Перезва – у дореволюційні часи – частина українського весільного обряду, звичай, за яким родичі молодої після першої шлюбної ночі йшли чи їхали з відповідними обрядовими піснями на частування до хати молодого

Перші п'ятінки – 8 серпня за церковним календарем, на святу Параскеву

Петрівка – піст перед церковним святом на честь святих Петра і Павла (13 липня) – Петровим днем

Пещ – піч

Пилипівка – різдвяний піст

Пинхва – груба витівка, під час якої вдувають через паперову трубку дим тліючої вати в ніс сонного; каверза

Писання – твір церковного змісту

Письмоводитель – службовець, обов'язком якого було ведення канцелярських справ; діловод

Півчварта – три з половиною

Підбрехач – другий сват, який під час сватання допомагає першому свату

Підіск – залізна пластина під вісь

Підтичка – тут: латка

Підтовкачка – той, хто зазивав відвідувачів до корчми і підштовхував їх, щоб горілка, яку воші пили, виливалася назад у діжку

Підстароста – помічник старости

Пінна – хлібна горілка

Пінязі – гроші

Пістряк – прищ

Пічкур – грубник, той, що палить у печах

Плахта – жіночий одяг типу спідниці, зроблений із двох зшитих до половини полотнищ переважно вовняної картатої тканини

Повитчик – служитель канцелярії, який відав діловодством у суді

Повірений – тут: особа, уповноважена іншою особою чи установою діяти за їх дорученням і від їхнього імені

Подушне – у дореволюційній Росії податок державі, подать поміщикові, стягувані з кожної душі податного стану

Поєднати – тут: умовити

Поєлику – оскільки

Поїзд – тут: весільна чи похоронна процесія

Покрова – назва релігійного свята, що відзначається православною церквою 1 жовтня за ст. ст.

Полотняна стіна – ширма

Понеже – тому що, оскільки

Порощати – швидко і голосно говорити, кричати

Посад – місце для наречених за весільним столом

Потуха – розвага

Права середа – двадцять п'ятий день після великодня, так званий рахмаиський Великдень

Превелебний – титул єпископа; гідний великої пошани (вживається при ввічливо-шанобливому звертанні до когось)

Пречиста – назва двох церковних свят (15 серпня – день смерті богородиці і 8 вересня – день народження богородиці)

Привод – місце, де рекрути проходили комісію

Пригребиця – погрібник

Приданки – весільні гості з боку нареченої, які йдуть із нею в дім нареченого

Приказ – орган центрального управління в Росії в XVI – XVIII ст.

Приказний – той, хто служив у приказі

Прикинути – тут: відмовитися від замовляння

Прикладки прикладати – вигадувати що-небудь на кого-небудь; насміхатися

Притча – пригода, подія

Причет – служителі культу при православній церкві; особи, які супроводжують кого-небудь; почет

Проброїтися – провинитися, нашкодити

Проводи – звичай поминати на могилах померлих протягом післявеликоднього тижня

Проскура – білий хлібець особливої форми, що використовується у православному богослужінні

Просто рещи – просто кажучи

Протопопівна – дечка протоієрея (чин священика)

Пущення – останній день вживання скоромної їжі перед великоднім постом

П'ятиалтинний – монета вартістю 15 коп.

П'ятінка – п'ятниця

Ралець – подарунок; бенкет.

Рацея – довга й нудна промова з повчанням, напученням

Ребронт (роброн) – старовинна жіноча сукня з кринолiном

Рєвізія – у кріпосницькій Росії перепис населення, що повинно було платити подушну подать і відбувати рекрутську повинність

Ренське – рейнське, назва вина

Ридван – дорожна карета для далеких подорожей, запряжена 6 – 12 кіньми

Родзинки – сушені ягоди винограду

Розгрішеніє (розгрішення) – відпущення кому-небудь його гріхів

Рубанець – тут: різка

Рундук – ґанок

Рябець – шуліка

Садукеї – у стародавній Іудеї – представники релігійно-політичної течії

Саж – хлів, призначений для відгодівлі птиці, свиней

Сапатий – хворий на сап – заразну хворобу однокопитних

Свитник – той, хто шиє свити – старовинний довгополий верхній одяг з домотканого грубого сукна

Свість – своячка

Світилка – дівчина, яка на весіллі виконує спеціальний обряд – тримає свічку і меч

Сволок – балка, яка підтримує стелю в будівлі

Седмиця – тиждень

Секуція – екзекуція

Середохрестя – четвертий тиждень великого посту

Серпанок – головний убір заміжньої жінки з прозорої легкої тканини, що має вигляд шарфа

Сиділець – шинкар, крамар

Сикурс – підмога

Сйній камінець – галун

Синтаксис – третій клас тодішніх семінарій

Сиріч – тобто, інакше кажучи

Сита – мед, розведений водою, або медовий відвар на воді

Сицевий – такий

Сімо – сюди, тут

Скиндячки – стрічки, бинди

Скіпщина – оренда землі, яку оплачують не грошима, а частиною свого врожаю

Скликанчик – закличний дзвін

Сколотини – побічний рідкий продукт, що одержують при збиванні масла; маслянка

Скоромник – той, хто вживає у пісні дні скоромну їжу, не постить

Скраклі – українська народна спортивна гра, яка полягає в тому, що гравці вибивають палицею з відведеного місця невеличкі циліндричні цурпалки; крокет

Скубенти – тут: дрижаки

Скусний – майстерний, вправний

Сластьон – пампушка з пшеничного борошна, смажена в олії, обсипана цукром або полита медом

Смажнії вуста – гарячі червоні вуста

Соньмище – зборище

Соняшниця – народна назва гострого шлункового захворювання

Сорокоуст – у православній церкві – молитви по покійникові, які читаються протягом сорока днів після смерті; сороковий день після чиєї-небудь смерті

Сорочини (сороковини) – сороковий день після чиєїсь смерті; поминки в цей день

Сотник (сотенний) – на Україні в XVI – XVIII ст. особа, яка очолювала сотню, спочатку обиралась козаками, а потім призначалась гетьманом або царем

Соцький – у дореволюційній Росії й на Україні нижчий поліцейський чин на селі, якого обирали на сільській сходці

Спас – назва кожного з трьох церковних свят, що відзначаються православною церквою з 1 по 15 серпня за ст. ст.

Спасівка – піст, що припадає на 1 – 15 серпня за ст. ст.

Спектор – інспектор

Спирра – військова одиниця; рота

Спіх – успіх

Сполать – слава, хвала

Справник – у дореволюційній Росії – начальник повітової поліції

Ставник – великий церковний свічник

Стихира – церковна пісня з біблійним сюжетом

Стовбула перекидатися – через голову

Стовпець – тут: вид печива з гречаного борошна циліндричної форми

Страсті – вечірнє богослужіння у передвеликодній (страсний) четвер

Страшна (страсна) свічка – свічка, яка горіла під час церковної відправи в страсний четвер

Субітка – карання школярів по суботах, яке супроводжувалося молитвою "Помни день субботний..."

Сула – судак

Суть – є

Ськати – шукати вошей у чиємусь волоссі; шукати

Тавлинка – табакерка

Тарадайка – легкий двоколісний візок

Тасун – штовхан, стусан

Твар – обличчя

Темп – тут: прийом, роблений рушницею

Тирити – тягти, понад силу волочити

Тирлич – трав'яниста чи напівкущова рослина з яскраво-синіми або жовтими квітами

Титло – надрядковий знак над скорочено написаним словом або літерою, вжитою в значенні цифри

Тресугубий – потрійний

Токмо – тільки, лише

Три листа – гра в карти

Троїста музика – український народний ансамбль, який складається з трьох музичних інструментів, найчастіше з скрипки, бубна і цимбалів

Тропак – український народний танець, близький до гопака

Тяжиновий – пошитий з вибивного або смугастого полотна – тяжини

Убо – отже

Угобзення – возвеличення

Угомбнна палата – карний суд

Уконтентувати – вдовольнити

Уне – щодо (когось, чогось)

Урагова мати – вража мати

Уразівське сукно – просте сукно

Уроки – за марновірними уявленнями – наслання хвороби, кому-небудь поглядом

Утреня – ранкова служба в церкві

Ушестя – церковне свято вознесіння

Флігельман – фланговий солдат, який показував прийоми рушницею

Фофан – дурень, йолоп

Фрунт (фронт) – у шикуванні військ лицева сторона

Фуктель – муштра

Халавур (халахур) – вітрогон

Халат – старовинний довгополий верхній чоловічий одяг; каптан

Халягура – циганський танець

Халяндра – циганський танець

Хамло – галуззя, хмиз

Ханьки м'яти – байдикувати

Хаптурок (хавтур) – хабар; побори натурою, які брало духовенство

Харцизяка – грабіжник, розбійник

Хатня морква – бурчання

Хватальний – квартальний, поліцейський чин, який здійснював нагляд у кварталі

Хверт (ферт) – стара назва літери "ф"

Хвонарне – податок на ліхтарі

Хляби (хляга) – дощова погода

Хрещення – релігійний обряд, який відправляють над новонародженим або дорослим на знак прилучення до християнської церкви

Хрещик – рід гри, в котрій одна пара гравців ловить другу; танкова гра, під час якої хлопці і дівчата міняються місцями

Хука дати – промахнутися

Хура – валка підвід

Цвяхований – тут: у прикрасах

Цихвіра – цифра

Цілковий – срібна монета вартістю один карбованець

Ціловальник – шинкар; продавець спиртних напоїв

Ціновка – аукціон

Ціновщик – оцінювач майна

Цятатися – грати в чіт і лишку – вгадувати, до пари чи не до пари

Чаплія – кухарське знаряддя, за допомогою якого переносять гарячу сковороду – залізний гак з дерев'яним держалном

Часточка – пожертвування на церкву за упокій душі померлого, а також за здоров'я

Чаятельно – правдоподібно

Чванець – посудина

Черкеска – старовинний верхній чоловічий одяг з сукна з прорізами і відкидними рукавами

Чертог – тут: хата

Черчатий (червчатий) – червоний

Чистий понеділок, чистий четвер – дні тижня великого посту, в які, за настановою церкви, слід тримати все в чистоті

Чмелів слухати – бути в стані запаморочення

Шаг (шажок) – до революції на Україні дрібна розмінна монета вартістю півкопійки; гріш

Шалевий – пошитий з шалі – тонкої, переважно шерстяної тканини

Шерітвас – чан

Шкаповий – пошитий з кінської шкіри

Шквиря – снігова буря; хуртовина

Шкураток – шматок шкіри

Шпетний – гарний, чепурний

Штоф – старовинна міра рідини, переважно вина, горілки, яка дорівнює 1/8 або 1/10 відра; чотиригранна скляна посудина з короткою шийкою, яка вміщує таку ж кількість вина, горілки та ін.

Шуйця – ліва рука

Шумиха – тонкі пластинки золота, якими що-небудь оздоблюють; сріблясті або золотисті металеві нитки.

Шушун – старовинний верхній жіночий одяг – кофта, тілогрійка або сарафан особливого покрою

Ю – її

Юпка – верхній одяг, жіночий – у вигляді довгої корсетки, переважно з рукавами; чоловічий – короткополий каптан, пошитий у талію, із складками і стоячим коміром

Юхтові чоботи – чоботи з юхти – шкіри, яку одержують особливою обробкою шкур великої рогатої худоби, коней, свиней

Ядєніє – вживання їжі

Яти – брати

Ятір – риболовне знаряддя (сітка, натягнена на обручі), що його встановлюють на дні водоймища

Ятка – палатка на ярмарку

Ятрівка – жінка чоловікового брата

Примечания

Вперше надруковано окремим виданням: Козир-дівка. СПб., типография 3 департамента государственных имуществ, 1838, 144 с.

Автограф невідомий.

Присвяту письменник позначив "11-го июля 1836. Основа". Цензурний дозвіл П. Корсакова датовано 9 лютого 1837 р.

"Козир-дівка" – соціально-побутова повість, в основу якої лягли безпосередні життєві спостереження письменника. Працюючи совісним суддею, Квітка зустрічався з численними фактами бюрократизму, хабарництва, зневаги до простих людей. З листування письменника видно, що у своїх творах він використовував матеріали, спостереження, пов'язані з діяльністю в суді. Після того як рукопис було надіслано до Петербурга, Квітка довгий час нічого не знав про його долю. У численних листах він звертався до цензорів І. М. Снєгірьова, П. О. Плетньова, книготорговця І. Т. Лисенкова з проханням прискорити друкування повісті. І лише 26 квітня 1839 р. він пише Плетньову: "Вышла "Козир-дівка" – и судья сердится на меня, что он никогда бубликов не принимает от просителей" (Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Зібр. творів. У 7-ми т., т. 7, с. 218).

У журналі "Современник" (1840, т. XVII, кн. 1, отд. "Повести", с. 1 – 103) був надрукований автопереклад повісті, а вже після смерті письменника, в 1858 р., П. Куліш здійснив друге видання твору, в якому до тексту першодруку вніс істотні правописні і стилістичні зміни. Однак у наступних виданнях повість давалася у редакції Куліша, і лише у Зібранні

творів у семи томах (т. 3. К-, 1981, с 216 – 260) текст "Козир-дівки" подано за виданням 1838 р.

Після виходу повісті Гребінка у листі до Квітки від 14 вересня 1838 р. з захопленням відгукнувся про новий твір письменника: "Ще недавно отце я вам казав, та й не я один, а всі наші – превелике спасибі за "Козир-дівку"; з біса, десь була гарна дівчина! Я читав ваше також рукописне, у цензурі [...]. Та й подумав: "Господи мій милостивий! Як то народ пише гарно по-нашому..." (Гребінка Є. П. Твори, У 3-х т., т. 3. К., 1981, с. 593). Високо оцінив повість І. Франко. Він писав, що "найглибше до основи тодішнього селянського життя сягають повісті "Козир-дівка" і "Сердешна Оксана" (Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р., с. 89).

notes

1 — Кашинцова Ольга Яківна – племінниця Г. Ф. Квітки-Основ'яненка.

2 — ...скажуть: "Лоб!" – тобто постригжуть у солдати.